

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

1

XVIII

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1970

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STUDIE

Viera Urbanová, K problematike výskumu oševných postupov na Slovensku	3
Adam Pranda, Niektoré teoretické otázky štúdia ľudovej kultúry v súčasnosti	39
Emília Horváthová, Zvyky pri svadbe a narodení dieťaťa vo Veľkej Lesnej	61

MATERIÁLY ARCHÍV

Oľga Danğlová, Ľudový odev v Šoporni, Pate a Hájskom	91
Mária Majtánová — Milan Majtán, Materiály o čarodujúcich procesoch v Krupine z konca 17. storočia	137

ROZHREADY

Ema Kağounová, Valné zhromaždenie Slovenskej národopisnej spoločnosti a konferencia o ľudovom výtvarnom umení na Oravskej priehrade	146
Ester Pliečková, Výstava slovenského ľudového umenia na bratislavskom hrade	150
Ján Michálek, Univ. prof. Peter G. Bogatyrev čestným doktorom Univerzity Komenského	151
Adam Pranda, Konferencia o problémoch ľudovej tvorby súčasnosti v Bukurešti	152
Pavel Horvát, Za univ. prof. dr. Alexandrom Háščavom	154
Jozef Ušák, Štefan Cyril Parrák	155
Pracovný pobyt v Moskve (Adda)	156

RECENZIE A REFERÁTY

Československá vlastivěda III, Ľudová kultúra (J. Michálek)	158
O. Demo — O. Hrabalová, Zatevné a dožinkové piesne (S. Svehlík)	159
V. Ryneš, Atributy svätej (S. Švecová)	161
Národné príbevky bačvaňských Rusínov (N. Šurkalová)	161
S. A. Tokarev, Istorija ruskoj etnografii (A. Pranda)	162
A. Wyrobisz, Szkło w Polsce (M. J. Temeš)	166
C. Trimie — M. Fosca, Rumänische Hinterglaskünsten (J. Langer)	167
R. Wolfram, Die gekreuzten Pferdeköpfe als Giebelzeichen (J. Ušák)	168
I. R. Buchler — H. A. Selby, A Formal Study of Myth (G. Altmann)	169
R. Roser — I. Müller, Stickeret — Systematik der Stichformen (J. Pátková)	171

Recenzie časopiseckých príspevkov	172
Prehľady národopisných periodík	175
Knihy	

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Вера Урбанцева, К проблематике исследований севооборота в Словакии	3
Адам Пранда, Некоторые теоретические вопросы изучения народной культуры в настоящее время	39
Эмилия Хорватова, Обычаи при свадьбе и при рождении ребенка в Великой Лесной	61

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

Ольга Данğлова, Национальная одежда в Шопорни, Пате и Гайском	91
Мария Майтанова, — Милан Майтан, Материалы о процессах колдовства в Крупице в конце 17 века	137

ОБЗОРЫ

Эма Каğоунова, Общее собрание Словацкого этнографического общества и конференция по народному творческому искусству в местах при Оравской плотине	146
Эстер Плицкова, Выставка словацкого народного искусства в Братиславском замке	150
Ян Михáлек, Профессор университета Петр Г. Богатырев h. c. при Университете им. Я. А. Коменского	151
Адам Пранда, Конференция по проблемам народного творчества нашего времени в Букурешти	152
Павел Хорват, На смегть Проф. д-ра Александра Гущавы	154
Йосеф Ушák, Штефан Цирил Паррак	155

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

Na 1. strane obálky: Rozsieväč z 15. storočia. Pôvodina v súčasnom kalendári, reprodukcia z diela *Magyar művelődéstörténete* II.

1. Seite des Umschlags: Der Sämann aus dem 15. Jahrhundert. Das Original befindet sich im zeitgenössischen Kalender. Die Reproduktion ist aus dem Werk *Magyar művelődéstörténete*, Band II.

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

XVIII

1970

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA

HLAVNÁ REDAKTORKA
Božena Filová

VÝKONNÝ REDAKTOR
Pavol Stano

Redakčná rada: Rudolf Bednárík, Soňa Burlasová, Emília Horváthová, Soňa Kovačevičová,
Jaroslav Kramařík, Michal Markuš, Ján Michálek, Ján Mjartan, Štefan Mruškovič, Viera
Nosáľová, Ján Podolák

K PROBLEMATIKE VÝSKUMU OSEVNÝCH POSTUPOV NA SLOVENSKU

VIERA URBANCOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

V štúdií sledujem zmeny v osevných postupoch, ku ktorým došlo u nás v priebehu 19. a v prvej polovici 20. stor., a uvádzam aspoň niektoré príčiny, ktoré mali za následok, že aj v tejto oblasti sa vytvorila bohatá mozaika variácií a vývojových stupňov, časove obmedzených a lokálne podmienených. Miestne podmienky niekedy ovplyvnili časové pretrvanie určitého javu natoľko, že jeho výskyt sa dostáva zdanlivo do protikladu s celkovými tendenciami vývoja v sledovanom období. Nazdávam sa, že práve v tomto bode môže etnografický materiál a prístup pomôcť objasniť niektoré otázky vývoja osevných postupov, ktoré sa tak veľmi prelínajú s agrárnou a historickou problematikou.

* * *

Snahy o reformu hospodárskeho života v Uhorsku, ktoré súviseli s vytváraním kapitalistických výrobných vzťahov v rámci feudálnych vzťahov, odrazili sa prirodzene veľmi výrazne práve v úsilí reorganizovať poľnohospodársku výrobu, najsilnejšiu zložku súčasného hospodárstva. Od druhej polovice 18. stor. a najmä od začiatku 19. stor. vychádza priam neprehľadné množstvo literatúry, ktorá je zameraná na racionalizáciu jednotlivých odvetví poľnohospodárskej výroby.¹ Veľká časť týchto prác sa prekladala do jazykov jednotlivých národov Uhorska, a tak sa s jedným a tým istým titulom stretávame bežne napr. v maďarskej, nemeckej, slovenskej, chorvátskej, rumunskej variácii. Vďaka tejto systematickej organizačnej činnosti, dostáva sa i do rúk slovenských záujemcov prekladová literatúra, ktorá je pre nás dôležitá z viacerých hľadísk. Keďže išlo o centrálné organizované prekladateľské akcie, je prirodzené, že práce majú všeobecnú platnosť. Riešia otázky týkajúce sa viac-menej celého územia Uhorska bez ohľadu na klimatické a iné podmienky, zato ale veľmi často s odvolávaním sa spočiatku na veľmi módne anglické a od polovice 19. storočia najmä americké príklady pokrokového hospodárenia. Slovenskí prekladatelia týchto prác neboli

¹ Poľnohospodárska náučná literatúra vychádzala i pred týmito obdobím, najmä od začiatku 18. stor. Vzťahovala sa však zväčša na zemepánske hospodárstva a jej celkový charakter a zameranie bolo iné ako v literatúre v nami sledovanom časovom rozpätí. O poľnohospodárskych prácach zo staršieho obdobia pozri P. H o r v á t h, *Poddaný ľud na Slovensku v prvej polovici 18. storočia*, Bratislava 1963, 11–14.

však skoro nikdy úplne pasívni a okrem slovenskej poľnohospodárskej terminológie sú preklady „tu i tam podokladané... a ku koncu prídavky opatrené“.² Jednotlivé knižky sa prekladali do slovenčiny alebo do iného jazyka zväčša „na najvyšší Cisársko Kráľovský milostivý rozkaz“, alebo na nariadenie stoličnej vrchnosti.³ Preklady sa čoskoro doplnili pôvodnými slovenskými prácami alebo prácami inojazyčnými (najmä nemeckými), ktorých problematika sa vzťahovala už vyslovene na naše pomery, podmienky a územie. Rovnaký a snáď ešte väčší význam ako samostatné knižné publikácie s poľnohospodárskou problematikou mali príspevky v súčasných novinách, kalendároch a ročenkách. Možno totiž predpokladať, že okruh ich pôsobenia bol väčší ako pri publikáciách. Je prirodzené, že najbohatšie a najcennejšie údaje nám poskytujú slovenské časopisy.⁴ Avšak aj vo veľmi početných nemeckých a maďarských novinách a časopisoch 19. storočia, zameraných na hospodárske problémy,⁵ nachádzame príspevky i konkrétny materiál vzťahujúci sa na jednotlivé oblasti Slovenska. Tieto časopisy mali pravidelných a zainteresovaných dopisovateľov zo Slovenska, obyčajne členov niektorého hospodárskeho spolku.

Okrem prác, ktoré sa zaoberali súčasnou poľnohospodárskou problematikou v jej celej šírke,⁶ tematicky sa táto literatúra členila podľa problémov, ktoré boli najakútnejšie a potrebovali reformu od samého základu. Zameriavala sa tiež na oblasti výroby, ktoré sľubovali dobré možnosti zárobku pre jednotlivé gazdovstvá. Na veľkom počte samostatných príspevkov sa takto odrazila snaha

² Takáto je napr. knižka F. X. Geigera, *Zpráva užitečná záhradné stromy na nejlhčejší spůsob vyvodit a obchodit*. Na slovenský jazyk preložená, tu i tam podokladaná a dväma ke konci prídavkami zaopatrená od Samuela Fabryho, pri cyrkvi ev. Sabinovské nácyi slovenské školi učitele, Prešov 1803. (Nemecké vydanie vyšlo r. 1795.) Doplnky a lokálne poznatky boli i v mnohých prácach, ktoré ďalej uvádzame. Pri uvádzaní literatúry v jednotlivých poznámkach mi nejde a v tejto súvislosti ani nemohlo ísť o bibliografickú úplnosť, ale len o ukážky niektorých zaujímavých titulov.

³ Na „cisársko kráľovský rozkaz“ bola preložená napr. knižka *O nakažení (pádu) dobytka* od J. Wolsteina (Presspurk 1785), tak isto ako aj *Spůsob a správa pro vychování a zachování zřibenců od času jejich zažrebení až do věku konského*. Na najvyšší cisársko-kráľovský milostivý rozkaz v rozličné jazyky prenesená, a po všej její jasnosti cisársko kráľovské dědičných krajinách vydaná (bez r. m.). Na nariadenie „slavné Stolicy Turčanské“ vyšiel preklad A. Tolnayaho *Umění hojení lichvy*, Banská Bystrica 1808 ap.

⁴ Najmä Palkovičov Týdenník a neskoršie noviny, kalendáre a ročenky, o ktorých bude zmienka pri konkrétnych citáciách.

⁵ Takými boli napr. *Oekonomische Neuigkeiten*, *Patriotisches Wochenblatt*, *Gazdasági Lapok*, *Magyar Gazda*, *Kertész Gazda* ap.

⁶ J. Fándly, *Pilní domácí a poľní hospodár*, Trnava 1792; J. Fándly, *Druhá stránka. Druhí pilní hospodár*, Trnava 1792; S. Tešedík, *Der Landmann in Ungarn*, b. m., 1784; M. Pankl, *Compendium oeconomiae ruralis*, Budae 1810; A. Adamovics de Csepín, *Tentamen publicum ex agrorum, pratorum et vitium cultura*, Budae 1778; J. Wiegand, *Hospodárska ruční knižka*, Prešpurk 1793; z neskorších prác napr. J. Leibitzer, *Populäre Enzyklopädie der praktischen Landwirtschaft*, 3. vyd., Pesth 1854 ap.

o zlepšenie chovu hospodárskych zvierat a v súvislosti s tým aj o ich liečenie.⁷ Osobitná literatúra sa venovala ovocinárstvu, vinohradníctvu a včelárstvu,⁸ ako aj propagácii pestovania priemyselných plodín.⁹ V priebehu celého 19. storočia najväčšia pozornosť sa však venovala úsiliu zintenzívniť samotné obrábanie pôdy. Toto úsilie sa vo všetkých súčasných prácach, zameraných týmto smerom, najvytrvalejšie zameriava proti trojpoľnému hospodáreniu s čiernym úhorom, ktorému sa doslova vypovedal boj. Najdôležitejšie otázky, ktoré súviseli s jeho existenciou, a cesty, ktoré vedú k jeho zániku sa stále znovu pertraktovali na stránkach kníh a časopisov.¹⁰ Aj Juraj Fándly považoval za potrebné venovať tejto problematike samostatnú prácu,¹¹ hoci sa týmito otázkami zaoberal aj v jednotlivých statiach svojich *Pilných hospodárov*. O šesťdesiat rokov neskôr náš druhý najväčší znalec súčasných poľnohospodárskych pomerov 19. storočia Daniel Lichard venuje tejto problematike znovu samostatnú úvahu pod názvom *Úhor a význam jeho*.¹² Hneď v jeho úvode Lichard píše: „Slovenské hospodárstvo naše, jako známo, s nepatrnými výnimkami, je tripolné hospodárstvo, že totiž celý poplužný (pluhom obrábaný) chotár na tri polia máme rozde-

⁷ M. Tseh, *Lovak: orvosságos meg próbalt új könyvetséje*, Lötšén 1656; J. J. Engel, *Heilsame Vorschrifte über die Viehsseuche*, Késmárk 1790; W. J. Paul, *Zpráva o užitečném chování ovec*, Presspurk 1773; *Erfahrungsmüsiges Unterricht, wie die Schaafe durch gute Pflege zur vollkommensten Art gebracht werden können*, Pressburg 1774; *Ueber die Schafzucht in einigen Komitaten ueber der Donau und über die Bereitung der Brieser Käse*, Patriotisches Wochenblatt f. Ungern, 1804; J. Torkos, *Bemerkungen über die Drehkrankheit der Schaafe*, Presburg 1807; *Spůsob, kterí vinaučuje, jako sa má hovadzá lichva, pri tom též koňe, ovce a sviňe od upadu alebožto morovej rani... vyhojiti*, Budin 1816 ap.

⁸ J. J. Adami, *Anleitung für das Landvolk in Absicht auf die Bienenwirtschaft*, Pressburg—Leipzig 1773; [S. Kauníc], *Rozmlauvání o včelářství včeláka mlynáře vináře dobrých sausedů*; od Slováka, Presspurk 1816; *Dokonalé vinaučení štepení-ochranicí*, Budin 1812; F. Heintl, *Vinaučování o vichováňu ovocních stromův pre polních hospodárov*, z nem. jazika na slovenski prenesel Ignác Oravec, Budin 1811; L. Mitterpacher, *Jednání o obrábání viničného koreňa...*, na slovenski obrátené od J. Bortniczky, Budin 1814; J. Sabo, *Zpráva o druhoch viniča v Peňanoch v Novohrade*, Týdenník, 2, 1812, 48—56; G. Gyurikovics, *Der Weinbau in der Gegend von Pressburg. St. Georgen, Pösing und Moder*, rkp. v *Annalecta com. Posoniensis*, Orsz. Széchényi könyvtár Budapest, Fol. 209—255 ap.

⁹ *Vinaučeny o lenu a konopy dorabánj pre krajanov*, Budin 1789; *Zpráva o vzdelávaní konopí*, Budin 1790, 2. vyd. 1882; *Vinaučení pro tabaku dorabačuv*, Budin 1790 ap.

¹⁰ S. Fabry, *Zpráva, podle níž skrze zahlazení úhoru a obecného pastviska pole ponapravené býti může*, Sabinov 1803; G. F. Kronsberg, *Praktické poučeny o dětelině*, Do slovenčiny preložil Ján Mojžišovič, farár v Pribovciach v Turci, Presspurk 1804. Ďalšiu literatúru k tejto problematike uvedieme na príslušných miestach.

¹¹ J. Fándly, *O uhoroch aj včelách rozmlúvaní medzi úradským a riehtárom Kesthelskéj hospodárskej školi naučení vkladajícím*, Trnava 1802. Po formálnej stránke je táto Fándlyho kniha stavaná tak isto vo forme rozhovoru, ako práca P. Michalku, *Rozmlauvání učitele s několika sedláky o škodlivosti pověry*, ktorá vyšla tiež roku 1802 (Bratislava) a bola tak isto zameraná na výchovu roľníka, len z inej stránky.

¹² D. Lichard, *Úhor a význam jeho*, *Obzor* 2, 1864, č. 16—18.

lený: v jednom poli sa seje ozimina, v druhom jarina, tretie pole v úhor padá. Tento poriadok tu i tam ešte tak prísne zachovávajú, že by miestna vrechosť proti tomu zakročila, ktoby si v poli na tento rok pre jarinu vykázanom, chcel kapusty alebo zemiakov nasadiť.¹³ I keď Lichard vo svojom článku fakticky už rozlišuje extenzívne trojpoľné hospodárenie od intenzívneho,¹⁴ z celého jeho článku, ako aj z príkladu, ktorý uvádza zo Skalice,¹⁵ vidieť, že situácia nie je taká, aká by sa dala očakávať po šesťdesiatročnom sústredenom úsilí a po vytrvalej práci našich poľnohospodárskych odborníkov.

Pozrime sa však, čo o tom hovorí súčasná literatúra, ktorá musela citlivo reagovať na skutočný stav. Okrem toho môže nám naznačiť, kde narazili tieto snahy na najväčšie prekážky a ktoré prekážky objektívneho a subjektívneho rázu sa v tom čase vôbec brali do úvahy a vnímali sa. Za východisko môže slúžiť Fándlyho citovaná úvaha *O úhoroch*, ako najstaršia domáca práca zameraná výlučne na problematiku, ktorú chceme sledovať. Jej výhodou je i to, že vychádza zo znalosti konkrétnych lokálnych podmienok a potrieb, ako aj z poznania postoja roľníka voči snahám zavádzať zmeny, ktoré sa ho bezprostredne týkali a zasahovali do stáročiami overených a tradíciou ustálených pracovných postupov a z toho vyplývajúcich zvykových noriem.

Pohnútky, pre ktoré Fándly považoval za potrebné likvidovať trojpoľný osevný postup, výstižne charakterizuje v úvode práce *O úhoroch*. Odporúčal lepšie využívať skoro tretinu úhorom ležiacej pôdy na pestovanie krmovín: „Pre veľkí nedostatok strovi a krme, ktorí sem skusil u mnohých našich chudobných hospodárov po mnohé suché neúrodné roky, chudobní sedláci v zime nemajúce chleba . . . a nemajúce krme, abí mohli svoju lichvu viživovať, predávali ju hneď v jeseň a bár ju psotne prezimovali, ona taká nevládna bola, že sotva znu svoje role jarného pola zorali, sotva sebe volačo v zime ze svoju lichvu virobiť mohli, preto že ju dostatečne krmiť nemohli.“¹⁶ Fándly, ako dobrý znalec pomerov,

¹³ Tenže, c. p., č. 16.

¹⁴ „Daktoré z neúrodnejších krajov na Slovensku čistý úhor za nevyhnutný považujú, aby jaké také poželhanie z oziminy mali, a preto ani zemiaky do úhoru nesadia; inde zase úhorné pole je výlučne zemiakom odkázané.“ D. Lichard, c. p., 18. Tejto otázke je venovaný aj článok *Slovo k úvodu*, uverejnený v časopise *Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život* (ďalej *Noviny*), 1, 1848, č. 1., v ktorom Lichard rozoznáva dve formy trojpoľného hospodárenia, a to *čistuo* a *napravenuo* a spomína aj hospodárenie *na premenu* s päťročným cyklom striedania plodín. Záverom však dodáva: „vžeme, že na Slovensku z väčšej stránki čistuo tripoľnuo hospodárstvo panuje“. *Noviny*, 1, 1848, č. 5, 6.

¹⁵ „Tripoľné hospodárstvo tu (v Skalici — V. U.) docela prestalo; každý seje a sadi, kde čo chce. . . O zelenom úhore (t. j. o úhore, na ktorom sa pásol dobytok — V. U.) ani chýru, ani slychu, ale i čistý, čierny úhor (podľa Licharda ide o úhor, ktorý sa oral 3—4-krát a nepáslo sa na ňom — V. U.) tak zriedka vidieť jako bielu lastovičku. Pestovanie krmných rastlín už i po susedných dedinách rozmáha sa. Tak sme u dediny Viesky tak bohatú bludovú ďatelinu (tento názov dávajú naši hospodári lucerne) videli ostredok pri ostredku. . . a my sme si pri pohľade na tieto bujné lúčiny len to žiadali, aby príklad hornonitrianskych rodákov našich aj ostatní čím skorej nasledovali.“ *Noviny*, 1, 1848, č. 5, 6.

¹⁶ J. Fándly, c. d., 2—3.

vedel, s akými protiargumentami môže počítať. Preto ich hneď aj uvádza v rozhovore medzi richtárom — zástancom pokroku a „úradným“, ktorý kladie richtárovi na jeho návrhy šesť „odporných výmluv“. V nich sú zahrnuté prekážky, ktoré podľa názoru roľníka stoja v ceste pri zavádzaní zmien do doterajších osevných postupov. V prvom rade je to názor, že jarinou a oziminou vysilená zem potrebuje každý tretí rok odpočinok, aby znovu mohla rodiť. Keď sa roľa nechá ležať úhorom, prekazí sa aj rast burín; okrem toho úhory slúžia ako pasienky pre statok¹⁷ a ich obrábanie naráža aj na nedostatok hnojiva a na nedostatok pracovných síl, ktorý by sa pri zvýšení stále obrábanej plochy ornej pôdy ročne takmer o jednu tretinu okamžite prejavil. Posledná „odporná výmluva“ je spojená s obavami, že by roľníci museli dávať „veľkú časťku na devátek ze své úrody a na desátek ze své těžké práce“ na úhoroch.¹⁸

Všetky tieto výhovorky Fándly vyvracia argumentami, ktoré vychádzajú hlavne z jeho poznania situácie na okolí Trnavy, majú však vo svojej všeobecnosti širšiu platnosť.¹⁹ Na poslednú „výmluvu“, ktorá sa v tom čase vzťahovala na najširšie roľnícke vrstvy, bez ohľadu na krajové diferencie, nedáva Fándly odpoveď, ale vyslovuje vlastne len nádej, že „i keď je dežma právo dané pánom“ a v piatom bode krajinského urbára je príkaz, aby dávali zo všetkých úrod deviatok, nie je tam reč o úhoroch a „páni by iste neboli také nespravodliví a keby sa aj také našiel, krajinská vrchnosť dala by proti tomu pomoc a ochranu.“²⁰ Je to otázka, ktorá sa obišla už aj v tereziánskom urbáre, i keď už v tomto období sa v niektorých stoliciach ojedinele stretávame s obsievaním úhorov a otázka zdanenia tzv. druhej úrody sa riešila už v tejto súvislosti.²¹ Otázka úhorov sa formálne vyriešila až v roku 1836, keď sa zákonom zrušila povinnosť platiť dávky z úrody obrobeňých úhorov.²² Už sám tento zákon svedčí o dovtedajšej bežnej praxi, a iste sa nezmýlime, keď budeme predpokladať, že rok jeho vydania neznamená aj rok zániku starých praktík a že sa likvidujú v konečnom dôsledku až po roku 1853, keď nadobúda platnosť urbáriárny patent. Svedčí o tom aj citovaný Lichardov článok z roku 1864 a mnoho ďalších prác v poľnohospodárskej spisbe tohto obdobia.

¹⁷ Nutnosť odpočinku pôdy a využívania úhoru ako pastviska uvádza aj Lichard ako dve najviac uvádzané príčiny, pre ktoré roľníci zastávajú úhorenie, *Obzor*, 2, 1864, č. 16.

¹⁸ J. Fándly, c. d., 55.

¹⁹ Nutnosť úhoru kvôli odpočinku pôdy považuje Fándly za výhovorku a argumentuje poukazom na stále obrábané vinohrady a zeleninové záhrady. Neuvažuje ich ani ako prostriedok v boji proti burinám. Tomuto účelu by slúžili, len keby sa cez leto 2–3-krát hlboko preorali a bránili, načo však nie je nikdy dost času. Úhor nechávaný kvôli pastve je zase *mizerný pasienek* a výhodnejšie by bolo pestovanie dteliny. J. Fándly, c. d., 9, 55.

²⁰ J. Fándly, c. d., 58.

²¹ Bližšie o tom pozri I. Bakács, *Az ugarföld megművelésének és a magyar kormányhatóságok*, *Levéltári Közlemények* 24, 1946, 280–289; K. Rebro, *Urbárska regulácia Márie Terézie a poddanské úpravy Jozefa II.* Bratislava 1959, 378.

²² *Dejiny Slovenska* I, Bratislava 1961, 410. Ťažkosťi poddaných s vyberaním dežmy z obrobeňých úhorov už na počiatku 18. stor. uvádza P. Horváth v c. d., 81.

Túto, i ďalšie prekážky, ktoré uvádza Fándly, roľníci v tomto období teda obísť nevedeli. Napriek tomu však, ako sme už spomenuli, od konca 18. storočia a ojedinele aj skôr, čo však možno považovať výlučne za experimenty a náhody,²³ stretávame sa v niektorých oblastiach Slovenska so snahami likvidovať extenzívne trojpoľné hospodárenie. Od začiatku 19. storočia tento proces odráža už aj súčasná hospodárska literatúra a sleduje ho v celej jeho zložitosti a nerovnomernosti. Pomerne bohatý materiál o tom máme zo Spiša, čo nám umožňuje na konkrétnych údajoch, ktoré majú vyslovene etnografickú hodnotu, posúdiť situáciu a podmienky, ktoré sprevádzali tento proces. Nateraz najstaršia správa z tejto župy na túto tému (myslíme tu prirodzene na literatúru) je v cestopise D. T e l e k i h o. Jeho pozorovania, vzťahujúce sa práve na poľnohospodárstvo Spiša, obohatil novými poznatkami L. N é m e t h, prekladateľ cestopisu z maďarčiny do nemčiny.²⁴ Údaje sa vzťahujú na Kežmarok a šesť susedných spišských miest, kde už „oddávna“ veľkú časť úhorov ležiacich blízko k obciam nenechávajú neobrobenú, ale ju obsievajú ľanom a konopami. Po týchto plodnách sejú do pôdy oziminy a nasledujúci rok jariny. Podľa toho istého prameňa zrušili v roku 1801 v Matejovciach všetky úhory a spoločné pasienky, aby mohli prejsť na pestovanie krmovín a zlepšili tak chov dobytka.²⁵ Zhodný, len územne rozšírený je údaj z roku 1804,²⁶ v ktorom sa s uznaním konštatuje zmena, ku ktorej prišlo v posledných rokoch vo Veľkej, Poprade, Strážach, Spišskej Sobote a Matejovciach. Vo všetkých týchto mestách majú už úhory osiate krmovínami, najmä ďatelinou. V pestovaní ďateliny zašli až tak ďaleko, že majú dostatok nielen krmovín, ale aj ďatelinových semiačok, ktoré predtým kupovali od haličských Švábov a ktoré dnes už sami predávajú. Zásľuhu na týchto veľkých zmenách mal radný pán Jakub Sokolovy, ktorý robil prvé pokusy s ďatelinou, a to

²³ Takýto je príklad z obce Almás (teraz Jablonové) v Bratislavskej stolici, kde už roku 1727 obsievali úhory; známy je aj prípad osiatia úhoru na Hrádoeckom panstve v Liptove roku 1771, K. R e b r o, c. d., 29; J. T i b e n s k ý, *Slovensko po szatmárskom míeri*, Historický časopis, 4, 1956, 381; P. H o r v á t h, c. d., 80–82 uvádza príklad z roku 1713 z panstva turčianskej prepozitúry, kde pre nedostatok chleba osiali úhor jačmeňom. Nešlo teda o zavedenie pestovania novej plodiny. Ďalší príklad je z obce Slovany z roku 1722 (tamže, 81) atď.

²⁴ *Reise durch Ungarn und einige angrenzende Länder*, Pesth 1805; prvé maďarské vydanie vyšlo r. 1796 vo Viedni. Teleki zomrel r. 1798 ako 25-ročný a teda údaje z roku 1801 sú evidentne prekladateľovým prídavkom.

²⁵ D. T e l e k i, c. d., 51–53. Prekladateľ tento prípad pokladá za prvý v Uhorsku, čo, ako sme uviedli, sa celkom nezhoduje so skutočným stavom. Aj zo samého Spiša sú známe už z 18. stor. pokusy o likvidáciu trojpoľného hospodárenia a o jeho nahradenie na bližších poliach štvorpoľným systémom. Trojpoľné hospodárenie sa povoľuje len na poliach vzdialených od chotára. Nakoľko toto nariadenie, platné pre Ľubovnianske panstvo, bolo uvedené do života, nevedno. Materiál z 19. stor. svedčí skôr o tom, že aj tu sú nariadenia často vzdialené od ich uskutočnenia. Bližšie o tom pozri I. C h a l u p e c k ý, *Hospodárske pomery na severovýchodnom Spiši v polovici 18. storočia*, Historické štúdie, 10, 1965, 115.

²⁶ M. W i t t c h e n, *Einige Nachrichten von Kleebau und vom Torf aus der oberen Zipser-Gegend, unter den Karpatischen Alpen*, Patriotisches Wochenblatt f. Ungern, 1804, č. 4.

bez ohľadu na výsmech spoluobčanov.²⁷ Autor tejto správy uvádza veľmi pozoruhodný, ale neobyčajne závažný subjektívny moment, ktorý pri zavádzaní novôt vôbec bolo treba prekonávať a ktorý často mal väčšiu úlohu, aká sa mu obyčajne pripisuje v etnografickej literatúre. Na konzervatívizmus z neznalosti upozorňuje M. Wittchen aj v ďalších riadkoch, kde so zadosťučinením konštatuje, že úspech, ktorý tieto mestá dosiahli v pestovaní ďateliny, je zároveň odpoveďou na panujúci názor, že ďatelina škodí obilii, lebo v posledných rokoch sa tu rodí v ďateliniskách pekná raž, a to bez hnojenia pôdy pred jej siatím.²⁸ Zdanlivo protikladný je o niečo neskorší údaj Jakuba Melzera o Spišskej župe, v ktorom sa hovorí, že v celej župe je zavedené trojpoľné hospodárenie.²⁹ Melzer však ďalej vysvetľuje: „Je tomu približne desať rokov, že skoro na všetky úhory, a to najmä v tých obciach, kde sa nie veľmi dobre darí obilii, začali vysádzať zemiaky“.³⁰

Aká teda bola vlastne situácia v tejto oblasti začiatkom 19. storočia a čo o nej hovorí tento materiál, keď zhrnieme všetky údaje? Predovšetkým je ukážkou toho, že samo pestovanie nových plodín na úhoroch, či už šlo o zemiaky, ďatelinu a iné krmoviny, alebo ľan a konope, neznamená hneď zánik trojpoľného hospodárenia v jeho kolektívnej forme a že ani sami súčasníci nepovažujú túto premenu za zánik starého systému. Ide tu o prechod od extenzívneho k intenzívnemu, ale stále kolektívnemu trojpoľnému hospodáreniu, pri ktorom bolo treba i naďalej dodržiavať mnohé zo starých poriadkov (Flurzwang) nevyhnutných a zaužívaných pri extenzívnej forme trojpoľného hospodárenia s čiernym úhorom. Keď si bližšie všimneme Melzerov údaj o vysádzaní úhorov zemiakmi (a keď pripočítame miesta, na ktoré sadili krmoviny, ľan a konope), je jasné, že ani v tejto oblasti nebol proces prechodu k intenzívnemu trojpoľnému hospodáreniu jednoznačný. Najlepšie nám ho dokreslí etnografický materiál, vzťahujúci sa na prvú polovicu 20. storočia, ktorý uvedieme v druhej časti štúdie. Keď sa pridriavame len doteraz sledovanej problematiky, ktorá sa časove viaže na začiatok 19. storočia, vidíme, že konkrétny život obohatil šesť „vímľuv“, ktoré uvádza Fándly, o ďalšiu, s ktorou treba počítať pri sledovaní tohto procesu. Sú to subjektívne zábrany kolektívu alebo jednotlivcov pri narušovaní tradičných foriem práce, konzervatívizmus zo strachu pred neúspechom, ktorý výdatne podporuje skreslené a nedostatočné poznatky (ďatelina škodí obilii). A nakoniec, vlastnosť príznačná pre masu roľníkov, odkázaných z roka na rok len na to, čo si sami dopestovali a dochovali: čítané alebo odporúčané sa stáva vierohodným až po úspešnom overení v praxi, pričom lokálny neúspech môže znamenať niekedy

²⁷ Tenže, c. p., č. 4.

²⁸ Tenže, c. p., č. 4.

²⁹ J. Melzer, *Das Zipser Comit. Topographisch statistisches Archiv*, 2, 1821, 318 n. Pôvodne vydané ako *Geographiái, historiái és statistikai tudósítások Szepes vármegyéröl*, *Tudományos Gyűjteménye*, 1818, č. 11, s. 3, č. 12, s. 3.

³⁰ Tenže, c. p., 318 n. Podľa Bredetzského údajov sa zemiaky na Spiši začali pestovať okolo roku 1780–85. S. Bredetzky, *Reisebemerungen über Ungern und Galizien*, Wien 1809, 307.

dlhodobejšie zabrzdzenie preniknutia nového spôsobu práce, pestovania ap.³¹ Tento poznatok je dôležitý aj pri hodnotení vplyvu súčasnej náučnej poľnohospodárskej literatúry na široké vrstvy roľníkov.

Pri sledovaní postupu zániku čierneho úhoru v rámci kolektívneho trojpoľného hospodárenia stojí za povšimnutie aj to, že v literatúre, ktorú sme doteraz uviedli, najstaršie a najpočetnejšie údaje o zmenách v tradičných pestovateľských postupoch sa vzťahujú na mestá. A postavenie miest vzhľadom na dávky z obrábaných úhorov bolo iné ako súčasné postavenie roľníkov poddanych obcí. Tí, ako apeloval Fándly, mohli sa spoliehať len na to, že „páni by iste neboli takí nespravodliví“, aby svojich poddaných zaťažili novými dávkami. Doteraz sme uvádzali príklady zo spišských miest, ale neboli to len ony, ktoré šli v čele tohto pokroku. Roku 1803 aj v Prešove zasiali prvýkrát do stojutrového jačmeniska ďatelinu.³² V septembri roku 1804 sa chystali ďatelinisko zoraf a po jednom preoraní zasiaľ do tejto pôdy „pohnojenej ďatelinou“ žito alebo pšenicu. „Budúci rok osejeme druhých sto jutár ďatelinou a taktô postupne zlikvidujeme úhor“, doslova hovorí správa z tohto mesta.³³ Aj v tomto prípade nemáme zmienku o rušení kolektívnej formy trojpoľného hospodárenia, ale o zavvedení jeho intenzívnej formy. Veľmi pozoruhodný je údaj z roku 1813 zo Zvolenskej župy, kde pestovanie ďateliny bolo v tom čase veľmi zriedkavé.³⁴ O to väčší význam malo pestovanie zemiakov, „ktoré zamestnávalo veľké množstvo ľudí, bývajúcich na vrchoch“, „Najdôležitejšie na tom je,“ uvádza sa ďalej v prameni, „že zemiaky sadia dokonca už aj do úhorov, a to hlavne v Ľubietovej.“³⁵ Čiže aj v tomto prípade je mesto radikálnejšie pri zavádzaní nových plodín do úhoru. Z uvedených príkladov zároveň vidieť, že zaužívanie pestovania nových plodín neznamenal na jednej strane zánik trojpoľného hospodárenia a na druhej strane nemuselo vždy súvisieť s úplným zánikom čierneho úhoru, i keď išlo o plodiny (v poslednom prípade o zemiaky), ktoré už nadobudli v určitej oblasti veľký hospodársky význam.

K otázke pestovania zemiakov konkrétne vo Zvolenskej župe sa vracia Ch. A. Zips er aj vo svojej neskoršej práci, v ktorej upozorňuje, že na zemiaky a pasenie dobytku sa v tejto oblasti využíva hornatý terén a obilie sa pestuje

³¹ Zo samého etnografického materiálu by sa k tejto téme dalo uviesť mnoho príkladov, ako napr. nedôvera voči novým nástrojom a pracovným technikám (kosa — kosenie obilia) alebo ako zle použité umelé hnojivo pokazilo úrodu a na dlhý čas odradilo svedkov takéhoto pokusu od jeho používania ap. V sledovanom období sa s rezervou sledovali všetky odporúčané novinky v hospodárskej literatúre. Tak napr. časopis *Obzor* radil pestovateľom zemiakov oberať zemiakový kvet. Niektorí túto radu nasledovali a ako píše informátor z Pliešoviec, „mnohí, ktorí to videli ani pochopiť nechceli, že by oberanie kvetu k hojnejšej úrode zemiakov pomáhať mohlo“, *Obzor, Dopisy*, 2, 1864, č. 25.

³² J. S. G e r t i n g e r, *Kleebau bei Eperies*, *Patriotisches Wochenblatt f. Ungern* 1804, č. 7.

³³ Tenže, c. p., č. 7.

³⁴ Ch. A. Z i p s e r, *Die Sohler Gespannschaft*, *Hesperus*, 1813, č. 14.

³⁵ Tenže, c. p., č. 14.

na rovnejších častiach chotárov.³⁶ Je to údaj, v ktorom sa stretávame s nepriamym upozornením na dvojité členenie chotára, ktoré sa v rôznych variáciách udržalo v niektorých oblastiach Slovenska cez celú prvú polovicu nášho storočia a na ktoré upozorňuje ojedinele i ďalšia literatúra 19. storočia. Najvýznamnejší v tejto súvislosti je údaj z rukopisnej práce M. R e v i e k é h o, ktorý sa vzťahuje na pomery na Orave, kde sa pôda tiež obrábala „podľa prastarých otcovských spôsobov“.³⁷ Revický však veľmi presne diferencuje: pre kubínsky okres ako najrozšírenejšie uvádza trojpoľné hospodárenie so zvyčajným striedaním úhoru s oziminami a jarinami. V ostatných okresoch sa na poliach prvej triedy pestovali striedavo zemiaky, jačmeň a ovos, na poliach druhej až štvrtej triedy dva roky siali za sebou ovos, tretí rok nechali role na prieloh. V najväčšej časti župy mohli podľa neho dopestovať len ovos a zemiaky; výnimkou boli len niektoré južne položené údolia, v ktorých sa okrem ovsa urodila aj raž, niečo pšenice a hrach.³⁸ Revický tu teda stavia celú problematiku do nového, širšieho rámca, z ktorého vidieť, že k „vímluvám“ našich roľníkov pristupujú ďalšie, ktoré mali za následok jeho konzervativizmus. Sú nimi geografické a klimatické podmienky, na ktoré sa vo väčšine odbornej poľnohospodárskej literatúry tohto obdobia nebral primeraný ohľad, na ktoré sa v nadšení za nové, bezpochyby potrebné spôsoby hospodárenia, zväčša zabúdalo. Revického údaj prvýkrát podrobnejšie upozorňuje na to, že okrem trojpoľného osevného systému existoval tu aj iný, pri ktorom sa „dva roky za sebou sial ovos a tretí rok sa roľa nechala na prieloh“,³⁹ že teda okrem úhoru je tu aj iná forma dočasného neobrábania rolí — prieloh.

Situácia, ktorá vo vtedajšej poľnohospodárskej literatúre, nariadeniach i predstavách fyzikratov vyzerá veľmi jednoducho a samozrejme, začína sa teda komplikovať, len čo sledujeme údaje, ktoré odrážajú konkrétny život. Keď vezmeme do úvahy len materiál, ktorý sme doteraz uviedli, neprekvapuje, že sa súčasne stretávame s údajmi o prenikaní nových pestovateľských postupov a plodín spolu so správami o existencii „prastarých systémov“⁴⁰ bez náznaku neja-

³⁶ Ch. A. Z i p s e r, *Neusohl und Umgebungen*, Ofen 1842, 15. Z obilnín sa tu podľa jeho údajov pestovala pšenica, raž, jačmeň a ovos. Všetky tieto druhy sa tu rodia v nedostatočnom množstve, a preto ich dovážajú z Novohradu a Tekova. Ďalej je to proso, šošovica, hrach a pohánka, ktorá sa rodí veľmi dobre. Ďatelína sa podľa tohto prameňa nepestovala, ľan len vo veľmi malom množstve.

³⁷ M. R e v i e k ý, *Beschreibung des Arvaer Comitatus von Naturhistorischen u. Ethnographischen Standpunkte* (Umfasst die Periode von Jahr 1817—1874), rkp. v Št. slov. ústr. archíve v Bratislave, Kohútova zbierka.

³⁸ Tenže, cit. kap. *Die Bodenbeschaffenheit*. Úroda je tu podľa neho taká slabá, že sotva možno očakávať „jedno zrna z jedného“.

³⁹ Tenže, cit. kap. *Die Bodenbeschaffenheit*.

⁴⁰ V Nitrianskej župe napr. „roľníctvo, ktoré je hlavným prameňom obživy panstva i sedliakov, založené je na prastarom systéme s obvyklým striedaním ozimín s jarinou a úhorom. Úhory sú spoločným pasienkom. Umelé pestovanie krmovín tu nepoznajú okrem pestovania miešanky, t. j. jačmeňa s vikou na polovicu“. A. M e d n y á n s z k y, *Topographisch-statistische Skizze der Neutraer Gespanschaft*, Hesperus, 1817, č. 7. O stagnácii

kého pokroku.⁴¹ Zriedkavejší je odraz týchto diferencií v samej súčasnej odbornej poľnohospodárskej literatúre. Kritický postoj voči zavádzaniu nových systémov vo vzťahu k miestnym podmienkam je veľmi ojedinelý. Takouto výnimkou je článok A. K o d o l á n y i h o,⁴² ktorý, i keď sa nevzťahuje priamo na naše územie, veľmi dobre vystihuje protiklady, ktoré boli doteraz naznačené a ktoré mali v tom čase zaiste širokú platnosť. Autor v ňom upozorňuje, že propagácia zavádzania striedavého osevného postupu a likvidácia trojpoľného systému sa stala takou módnou, akou bolo nedávno pestovanie anglických koní a švajčiarskych kráv. Pritom sa zabúda na podmienky, do ktorých sa tento systém mal zaviesť. Medzi jednotlivými hospodárstvami, a to často aj v tej istej obei, sú veľké rozdiely. Vyplývajú z rôznej kvality pôdy, počtu pracovných síl a množstva chovaných hospodárskych zvierat ap., takže často jedno a to isté hospodárstvo musí mať rôzne osevné postupy. K týmto okolnostiam treba prihliadať a prispôbovať k nim osevné postupy, a nie hospodárstvo osevným postupom. Svoj apel na uvážené preberanie novôt Kodolányi výstižne uzatvára úvahou: „Blahobyť hospodárstva nevyplýva len zo samotného osevného postupu a nespočíva len v striedavom hospodárení. Každý osevný postup môže byť podľa okolností dobrý, alebo zlý.“⁴³ Nakoľko mal autor pravdu v tomto svojom názore, ukazuje etnografický materiál na množstve krajových variantov, ktoré si roľníci boli nútení vytvárať pre svoje vlastné pomery a potreby.

V protiklade s týmto umierneným a ojedinelým, i keď reálnym postojom, je Lichardova rozhorčená reakcia na to, že „... na Slovensku nedávno ... sa hospodárovyja sprotivili vrchnosti, ktorá uhornuo pole zrušiť chcela“.⁴⁴ Lichard túto rebéliu vysvetľuje len nevedomosťou roľníkov o nových spôsoboch striedania.⁴⁵ Avšak že nešlo len o nevedomosť, ale že žiadúci vývoj narážal na mnohé iné úskalia, ukazuje i to, že celú otázku bolo treba riešiť zákonnou cestou, a to najprv roku 1894, čiže po viac ako sto rokov trvajúcim úsilí priviesť roľnícke hospodárstva u nás na intenzívnejšie formy pestovania plodín. Keďže tento zákon veľmi výstižne dopĺňa obraz, ktorý sme doteraz sledovali z aspektu náučnej poľnohospodárskej literatúry a z aspektu etnografických prameňov, ktoré reprezentuje uvedená spisba z 19. storočia, nebude zbytočné poukázať naň podrobnejšie. Zákonný článok XII z roku 1894⁴⁶ akceptuje a zdôvodňuje existenciu

v prenikaní pokrokových metód do vtedajšieho poľnohospodárstva píše aj S. S z e n t p é t e r y v článku *Körút és hírek Gömörböl*, Magyar Gazda, 1844, č. 14.

⁴¹ Pozri tiež už cit. údaje z Obzora, Týždenníka ap.

⁴² A. K o d o l á n y i, *Őszinte szavak a gazdálkodási rendszerek gazdasági gépek ügyében*, Magyar Gazda, 1860, č. 36–37.

⁴³ Tenže, c. p., č. 37. Potrebu úhoru v horských oblastiach zdôvodňuje napr. H a r m a t h v článku *Úgarolás* (Magyar Gazda, 1843, č. 88), v ktorom rozvádza správny spôsob orby úhoru v ťažkej pôde a upozorňuje zároveň na jeho škodlivosť v piesočnatej pôde.

⁴⁴ D. L i c h a r d, *Szava az úvod*, Noviny pre hospodárstvo, remeslo a domáci život, 1, 1848, č. 1.

⁴⁵ Tenže, c. p., č. 1.

⁴⁶ *Az 1894-dik évi törvények gyűjteménye*, Budapest 1894.

trojpoľného hospodárenia v týchto prípadoch: 1. keď ide o malé a rozdrobené pozemky jednotlivcov, 2. keď niet spoločnej pastvy a rozmery roli nie sú priaznivé pre voľnejší spôsob hospodárenia. Rušiť starý systém honov povoľuje zákon až po nastúpení intenzívnejšieho spôsobu striedania. O tejto zmene treba v dvoch prípadoch hlasovať: keď ide o neskomasovaný chotár a keď ide o pozemky v komasovanom chotári, ale vydelené do viacerých honov. V týchto dvoch prípadoch rozhoduje o zachovaní starého systému dvojtretinová väčšina. Pôdu je možné po komasácii nechať v honoch, potrebné je však nové rozhodnutie jej majiteľov hlasovaním. Rozhodnutie valného zhromaždenia majiteľov platí šesť rokov (čiže dva cykly v trojpoľnom hospodárení), a nie sú povinní prijať ho majitelia samot, samostatných honov a obradených pozemkov. Osevný postup a pasenie určuje rada majiteľov. Hlasovacie právo bolo stanovené v pomere k majetku. Bohatší gazdovia mohli teda rozhodovať o voľbe ďalšieho spôsobu a ako majitelia najväčšieho počtu dobytky mohli situáciu prispôbovať tak, ako im vyhovovala a často proti intenciam malých roľníkov. Tento zákon bol zrušený až v roku 1940,⁴⁷ keď sa zároveň vydáva zákaz trojpoľného hospodárenia a povoľuje sa len pri výnimočne veľkom nedostatku pasienkov. Žiadosť o jeho zachovanie sa musela podať na župný úrad, ktorý o nej rozhodol. Aká bola situácia tesne pred vydaním tohto zákona, vidieť z materiálov z roku 1934, podľa ktorých v tom čase bolo na Slovensku 631 obcí s trojpoľným hospodárením,⁴⁸ pričom sa myslí na kolektívnu extenzívnu formu s čiernym úhorom a prirodzene sa neberú do úvahy rôzne formy individuálneho trojpoľného hospodárenia, ktoré prežívajú miestami veľmi dlho ako významný činiteľ.

Keď zhrnieme doteraz uvádzané priame i nepriame, oficiálne uznávané alebo len tušené príčiny, ktoré v priebehu celého 19. storočia komplikovali prechod od klasického trojpoľného hospodárenia k moderným osevným postupom, môžeme ich vyčleniť do týchto bodov: 1. potrebnosť úhoru kvôli odpočinku pôdy, 2. význam úhoru ako pasienkov, 3. nedostatok hnojiva, 4. jeho význam pri ničení buriny, 5. nedostatok pracovných síl, 6. dežma z úrody na úhoroch, 7. nekomasovaný chotár (existencia trojpoľného hospodárenia po komasácii má druhotný charakter a viaže sa na niektorú z predchádzajúcich príčin), 8. geografické a klimatické podmienky, 9. predsudky voči novotám a návyk na tradičné formy. V priebehu tohto obdobia niektoré z uvedených príčin mohli spolu splynúť a prekrývať sa ako napríklad príčiny uvedené v prvých štyroch bodoch s deviatym. V priebehu 19. storočia bol zvonka — zákonnou formou — riešený len problém dežmy z úhoru. Potreba úhora ako pasienku bola zase uznaná zákonom z roku 1894 a v obmedzenej forme roku 1940. Posledné dva zákony (a najmä prvý z nich), i keď vychádzali z objektívnych potrieb, neprispeli k urýchleniu celého procesu likvidácie trojpoľného hospodárenia. Konkrétne pomohli komasácie a sám celkový vývoj umožnil na mnohých miestach prekonať

⁴⁷ Zbierka zákonov, 1940, č. 172.

⁴⁸ *Hospodársky plán a Slovensko*, Knihnica slovenského roľníka, zv. 49, Bratislava 1934.

i ďalšie z týchto zábran.⁴⁹ Tam, kde neboli predpoklady na ich prekonanie, stretávame sa s trojpoľným hospodárením ešte aj v prvej polovici 20. storočia a pri zdôvodňovaní tohto stavu sa vždy stretávame s niektorou z uvedených príčin.

Materiál z 19. storočia, ako sa už povedalo, narábala najčastejšie a vlastne skoro výlučne s termínom trojpoľné hospodárenie, ktoré bolo v našej oblasti najrozšírenejšie.⁵⁰ Zriedkavejšie, ale predsa sú v ňom spomenuté variácie v samom tomto systéme. Zmienka je o dvojitom členení chotára v horských oblastiach a rozoznávajú sa diferencie medzi extenzívnym a intenzívnym trojpoľným hospodárením. Situácia na Slovensku bola však oveľa zložitejšia a rôznorodejšia a okrem vývojových diferencií v rámci samého trojpoľného hospodárenia stretávame sa i s inými formami osevných postupov, ktoré sa vzťahovali na celý chotár alebo na určité jeho časti trvale alebo dočasne obrábané pod osev. Je to hlavne dvojpoľné hospodárenie, ďalej prielohové hospodárenie a rôzne osevné postupy na dočasne obrábaných žiaroviskách a klčoviskách. Ojedinele sa vyskytuje aj delenie chotára na štyri i viac častí, čiže štvorpoľné i viacpoľné hospodárenie. Nedostatok zmienok o týchto formách v literatúre 19. storočia významne dopĺňa etnografický materiál, z ktorého predovšetkým budeme ďalej vychádzať.⁵¹ Aby sme nadviazali na doteraz najpertraktovanejší systém, uvedieme najprv údaje, týkajúce sa trojpoľného hospodárenia a jeho variácií v našom teréne.

* * *

Skôr ako prejdeme na rozbor situácie v oblastiach, z ktorých máme materiál a v ktorých sa trojpoľné hospodárenie zachovalo donedávna ako živá forma, alebo ho bolo možné rekonštruovať na základe údajov tých, ktorí si ho ešte pamätali, zmienime sa o niektorých otázkach súvisiacich s termínmi a pojmami, ktoré v práci používame. Veľmi rôznorodé je pomenovanie troch (prípadne dvoch alebo viacerých) častí chotára, pre ktoré máme z preskúmaných oblastí nasledovné názvy: *časť* alebo *časťka* (Nitra, Tekov, Liptov, Gemer); *diel* (Hont, Turiec) s variáciou *podíl* na Myjave; *hon* (Spiš, Liptov, Tekov, Zemplín,

⁴⁹ Bližšie o tom pozri V. Urbanová, *Príčiny pretrvania archaických poľnohospodárskych foriem v niektorých oblastiach Slovenska*, Slovenský národopis 8, 1960, 255—267; V. Urbanová, *Vplyv kapitalistických výrobných vzťahov v poľnohospodárstve na slovenské orné náradie*, Slovenský národopis, 10, 1962, 182 n.

⁵⁰ Svedčí o tom sám etnografický materiál a z predchádzajúceho storočia údaje z jednotlivých cit. prác. Kedy sa trojpoľné hospodárenie stáva takouto prevažnou formou a či v minulosti v hornatých oblastiach Slovenska prevládalo dvojpoľné hospodárenie natoľko, ako predpokladá I. Wellmann, dokáže ďalší historický materiál. Pozri o tom I. Wellmann, *Systemy uprawy roli na Węgrzech w XVIII. w.*, Kwartalnik Historii Kultury Materialnej, 8, 1960, 479—499.

⁵¹ Etnografický materiál, ktorý spracúvam v tejto štúdii, pochádza (až na údaje z citovanej literatúry) z vlastných terénnych výskumov v rokoch 1957—1968 a reprezentuje údaje zo 160 obcí z rôznych oblastí Slovenska.

Užhorod); *koniec* (Hont), *lán* (Spiš); *lenija* (Šariš), *pole* (Šariš, Tekov, Bratislava, Liptov, Gemer), *rola* alebo *rala* (Hont), *stávaní* (okolie Trnavy), *tabla* (Nitra, Šariš), *tál* (Liptov); *tarata* (Zvolen, Hont). Názvy sa v jednotlivých oblastiach prelínajú; napriek tomu, že nemáme rovnocenný materiál zo všetkých oblastí, zdá sa nateraz, že najrozšírenejší je termín *pole* a *hon*. Keďže termín *pole* má aj iný význam a *hon* tak, ako i ostatné pomenovania, nie je všade rozšírený, budeme v tejto súvislosti ako pracovný názov používať termín *časť*, ktorý je všeobecný a zrozumiteľný.

Pomenovania pre úhor nie sú také rôznorodé ako v predchádzajúcom prípade. Okrem všeobecne rozšíreného termínu *úhor*, stretávame sa hlavne na východnom Slovensku (Šariš, Zemplín) s názvom *tlak* alebo *tlaka*. Okrem toho je úhor miestami známy ako *premut* (Ludrová, Lisková), *pastva* (Liptov, Gemer) ako *poklad* (Nová Sedlica) a dokonca aj ako *prieloh* (jednoročný). Termín *prieloh* budeme používať pre pôdu, ktorá sa nechávala dva a viac rokov zatrávnená a kosila sa aj spásala sa. V tomto zmysle je tento názov bežne zaužívaný tak v súčasnej literatúre, ako aj v teréne. Časť chotára, ktorá sa ponecháva na jednoročný odpočinok, budeme menovať tak, ako je to najbežnejšie zaužívané — *úhor*. Kvôli presnosti treba v tomto prípade však hovoriť o *čiernom úhore*, ktorý zároveň charakterizuje extenzívne trojpoľné hospodárenie. O *zelenom úhore* budeme vravieť vtedy, keď pri zachovaní pôvodného trojročného cyklu sa úhor vysádza krmovinami, okopaniami alebo inými „úhorovými“ plodinami.⁵² V tomto prípade ide zároveň o intenzívnu formu trojpoľného hospodárenia.⁵³ V rámci tohto systému treba, ako už bolo spomenuté, rozlišovať medzi kolektívnymi a individuálnymi formami oboch typov trojpoľného hospodárenia. Individuálna forma sa vyskytuje miestami z rôznych príčin už v rámci *slobodného gazdovania*, čiže po úplnom zániku kolektívneho trojpoľného hospodárenia v jeho extenzívnej alebo intenzívnej forme. Termín *slobodné gazdovanie*, ktorý sa používa v literatúre 19. storočia a je známy aj v teréne,⁵⁴ veľmi dobre vystihuje podstatu rozdielu medzi tradičným kolektívnym osevným postupom, ktorý bol viazaný na povinnosť súčasného začatia a ukončenia poľných prác, na rovnaký výber základných druhov pestovaných plodín ap. a medzi novým systémom. Je to gazdovanie, „pri ktorom si každý seje a sadí, čo chce, preto pri

⁵² Napr. Lichard rozlišuje medzi čiernym a zeleným úhorom, pričom úhor výstižne charakterizuje ako „pozemok z pravidelného užívania hospodárskeho na jeden rok vylúčený“. Pod čiernym úhorom myslí úhor, ktorý sa orie aspoň trikrát a na ktorom sa nepasie; zelený úhor naproti tomu sa nechá zarásť trávou a orie sa len tesne pred siatím. Najviac zazlieva ponechávanie zeleného úhoru, lebo burínou zarastená zem sa ďalej vyčerpáva a neodpočívne si. M. Lichard, *Úhor a význam jeho*, *Obzor*, 2, 1864, č. 16.

⁵³ Tieto dve formy charakterizuje Lichard ako „čistuo a napravenuo tripolnuo hospodárstvo“, pričom o druhej forme možno hovoriť vtedy: „ak všetci úhory vysadia zemiakmi, strovou alebo krmovinami“. M. Lichard, *Slovo k úvodu*, *Noviny*, 1, 1848, č. 5.

⁵⁴ Tenže, c. p., č. 5. Tento termín sa na označenie rozpadnutia kolektívnej formy trojpoľného hospodárenia používa bežne napr. v Gemeri, Tekove, Honte ap.

ozimínách repu, potom jačmeň, po jeho boku zas kukuricu vidíme“.⁵⁵ Namiesto tohto i keď výstižného termínu budeme používať v práci všeobecne zaužívaný názov *striedavé hospodárenie*.

V období, ktoré sme mali možnosť sledovať na základe etnografického materiálu,⁵⁶ čierny úhor sa oral najčastejšie trikrát. Avšak že v predchádzajúcom období to tak nebolo, ukazuje historický materiál⁵⁷ i samy údaje z literatúry 19. storočia.⁵⁸ Toto zlepšenie súviselo najmä so zavádzaním dokonalejších položelezných pluhov, ktoré uľahčili orbu a zdokonalili ju bez toho, žeby kládli väčšie nároky na ťažnú silu.⁵⁹ Časté preoranie úhoru sa síce kládlo do priamej súvislosti s množstvom budúcej úrody,⁶⁰ no jeho štvornásobné i viacnásobné oranie je zriedkavé. Výnimočné je však aj oranie úhoru len jedenkrát. Pri trojitom preorávaní úhoru sa prvá orba robila na jar, cez máj; keď chceli na ňom dlhšie pást, orali na Jána a prípadne až v júli. Všeobecne je známa ako *úhorenie* (*roľa sa zúhčila*) a tento termín sa používa aj tam, kde je zaužívané pomenovanie *tlak* alebo *tlaka*: „pole se zochabilo na tlaku“, ale roľa sa prvýkrát *pouhorela* (Priekopa, Zemplín). Výnimku tvorí zatiaľ termín *pokladyty*, ktorým sa označuje prvá orba v Novej Sedlici a okolí a kde sa, ako sme už spomenuli, úhor nazýva *poklad*. Pre druhú orbu, keď sa zaorával hnoj, je najbežnejší termín *odvracať, zobracať*. Táto práca sa robila obyčajne v auguste. Tretí raz sa orie *pod siatie, na siatie*. Keď sa úhor oral trikrát, druhýkrát sa obyčajne oralo *dookola*, prvýkrát a tretíkrát *do verchu* — aby boli brázdy krajom a voda stekala (Porúbka, Zemplín). Keď sa úhor oral dvakrát, prvýkrát sa *odvracalo* v lete a druhýkrát sa *zoralo pod siatie* (Vyšné Remety). V tomto prípade sa hneď k prvej orbe navozil hnoj na roľu, ten sa zaoral, zavalcoval a roľa sa nechala stáť, kým nezačala zarastať burinou. Potom sa zorala druhýkrát a pod siatie sa pobránila (Košolná). Prípadne sa roľa najprv zúhorila a druhýkrát sa *odvlačala* a po každej orbe sa pobránila (Slovenská Volová). Keď sa úhor oral len jedenkrát, zorali ho tesne pred siatím. Takto sa robilo obyčajne v oblastiach, kde sa do úhoru nesiali oziminy, ako to bolo najbežnejšie, ale jariny.

Čierny úhor bol z celoúzemného hľadiska u nás dôležitým faktorom ešte aj v prvej polovici nášho storočia a jeho úplnú likvidáciu predstavuje proces, trvajúci viac ako 150 rokov. Na roľníckych hospodárstvach sa začína rušiť v naj-

⁵⁵ L i c h a r d, Obzor, 2, 1864, č. 18.

⁵⁶ Ide o obdobie približne od roku 1880 po súčasnosť.

⁵⁷ Pozri o tom napr. P. H o r v á t h, *K dejinám pestovania obilnín na Slovensku v 16.—18. storočí*. Agrikultúra, 1, 1962, 29 n.; F. S e d l á k, *Obilná produkcia a výnos pôdy na panstvách Šintava, Čeklis a Čachtice v druhej polovici 18. a v prvej polovici 19. storočia*, Historické štúdie, 13, 1968, 43.

⁵⁸ Aj Fándly upozorňuje, ako sme už uviedli, že úhor, aby nezarastal, treba 2–3-krát cez leto hlboko zorať a zakaždým „bránami povláčiť... čo tak často pre iné práce nestačíme“. J. F á n d l y, *O úhoroch*, 18.

⁵⁹ Pozri o tom V. U r b a n e o v á, *Vplyv kapitalistických výrobných vzťahov*, 184 n.

⁶⁰ Podľa informátorov v Husáku (okr. Snina): „keď sa tri krát zorie, budú tri skyvy chleba, keď dva krát, len dve“.

väčšom rozsahu najprv v úrodných oblastiach západného a juhozápadného Slovenska (Bratislava, Trnava, Nitra, Topoľčany, Zlaté Moravce, Vrábľa), kde boli výhodné objektívne podmienky pre prechod od starého systému hospodárenia k novému.⁶¹ Ako ukazuje etnografický materiál z uvedených oblastí, tento proces tu prebiehal najintenzívnejšie od posledných dvoch desaťročí minulého storočia a končí sa okolo roku 1918—1920.⁶² Prechod z trojpoľného hospodárenia na striedavé sa však aj tu neuskutočňuje okamžite a len v zriedkavých prípadoch sa najstarší roľníci pamätajú na striedavý systém ako na jediný, ktorý bol v minulosti zaužívaný v ich obci. V takom prípade šlo zväčša o obce, ktoré mali dostatok pasienkov a lúk v spojitosti s vyspelým chovom rožného statku; nedostatok hnojiva tu nebrzdil vývoj a úhory neboli potrebné na pasenie dobytka. Častejší je prechod z extenzívneho trojpoľného hospodárenia na intenzívne v jeho kolektívnej forme, keď časť nechávaná pôvodne na čierny úhor sa vyseje krmovinami a vysadí okopaninami, pričom následnosť v siatí obilnín ostáva pôvodná. Kde bolo zvykom siať do úhoru oziminy a za nimi jariny, siali ich naďalej v takomto poradí, prípadne naopak, ako napr. v Tesároch a Litave, kde do úhorov siali jariny a za nimi oziminy. Ani v intenzívnom trojpoľnom hospodárení nemizne čierny úhor hneď so zavedením úhorových plodín, ale presúva sa na 6—9—12 ročné intervaly, podľa toho, či bol práve dostatok hnojiva, pracovných síl, aká bola momentálna potreba pasenia ap.⁶³ Na občasný čierny úhor sa polia nechávali, aj keď boli veľmi zarastené burinou, aby sa mohli viackrát preorať (Myjava). Delenie rolí na tri časti teda naďalej ostáva a namiesto čierneho úhoru sa vsúvajú nové plodiny v trojročnom cykle alebo v jeho násobkoch, a to podľa potreby. Je samozrejmé, že pri zachovaní delenia chotára na tri časti ostáva aj povinnosť rovnakého začatia a ukončenia práce s obilím, lebo spoločné strniská a občasný úhor sa naďalej vypásali. V tridsiatych až štyridsiatych rokoch prichádza v uvedených prípadoch k nahrádzaniu intenzívneho trojpoľného hospodárenia striedavým hospodárením, no táto forma často pretrváva až do založenia roľníckych družstiev po druhej svetovej vojne.

⁶¹ Pod objektívnymi podmienkami myslíme vhodné klimatické a pôdne pomery, ktoré umožnili pestovanie „úhorových“ plodín, dobré podmienky odbytu, ako blízkosť miest ap. Ako významný činiteľ pri rušení starého systému sa často vyslovene uvádza zavedenie položelezných alebo železných pluhov a teda zdokonalenie a uľahčenie orby. Umelé hnojivá sa zavádzajú pomerne neskoro a vo väčšej miere až po roku 1918, pričom ani vtedy nemožno hovoriť o ich prístupnosti v potrebnom množstve. V oblastiach stredného a východného Slovenska sa umelé hnojivá zavádzajú často až v 40. rokoch nášho storočia, no ich množstvo a ani kvalita vzhľadom na kvalitu pôdy nie je ani vtedy najvyhovujúcejšia.

⁶² Uviedli sme už predtým, že v tomto procese boli výnimky a miestami k prelomu prišlo skôr. Toto obdobie však predstavuje, ako sa teraz zdá, v uvedenej oblasti masový prechod od extenzívnej formy k novým spôsobom striedania.

⁶³ Striedanie bez úhorov sa miestami dlho obmedzovalo len na veľkostatky; napríklad v Honte norfolkský systém bol koncom minulého storočia zaužívaný len na najväčších z nich. Zs. T o l d y, *Hont Vármegyé mezőgazdasága*, Magyarországi Vármegyéi és városai, Hont vármegyé, Budapest 1898, 137 n.

Okrem podnetov, ktoré vyplývali zo zmien v samej štruktúre poľnohospodárstva a jeho vývoja, boli to aj zmeny v sociálnej štruktúre, ktoré mali za následok zánik extenzívnej formy trojpoľného hospodárenia. Na okolí Vrábiel a Zlatých Moraviec to bol konkrétne rozpad veľkorodiny a v tej súvislosti delenie rolí medzi jednotlivých členov rodiny, k čomu tu miestami dochádza od 30. rokov nášho storočia a trvá do prvých rokov po druhej svetovej vojne. *Prázdny úhor*, ktorý dovtedy nechávali na veľkorodinných majetkoch a na ktorom pásli ovce, na malých gazdovstvách, ktoré sú po vojne navyše zaťažené povinnosťou odvádzať kontingenty, stal sa neudržateľný. Preto sa začína pestovať viac ďateliny a kukurice a občasné čierne úhory sa vyskytujú len na väčších majetkoch, prípadne (pred druhou vojnou) na veľkostatkoch, zameraných okrem pestovania plodín aj na chov oviec.⁶⁴ Osamostatnení roľníci aj v tomto prípade často dodržiavajú trojročný cyklus striedania plodín so zeleným úhorom, ale každý individuálne, bez akejkoľvek viazanosti na susedov a len postupne prechádzajú na striedavý systém.

Z „vonkajších“ faktorov, ktoré vplývali na rozpad starého systému, treba uviesť už spomínané komasácie, ktoré aj vo väčšine prípadov mali takúto úlohu v doteraz rozoberaných oblastiach.⁶⁵ Parcelácie veľkostatkov, ako aj možnosti kupovať role od statkárov vytvárajú miestami zaujímavú situáciu: na *tri polia* ostávajú rozdelené urbárske role (Dlbá, Klčovany) a na nich sa dodržiava rovnaký oševný postup aj po likvidácii čierneho úhoru ako pravidla. Novokupované role sa už však do tohto systému nevčleňujú, a tak zatiaľ čo na urbárskych roľiach sa intenzívne trojpoľné hospodárenie začína narúšať okolo roku 1940, na nových roľiach je zaužívaný striedavý systém už viac desaťročí.

V súvislosti so zánikom veľkorodiny sme sa zmienili o individuálnych formách oševných postupov, ktoré nadviazali na kolektívne trojpoľné hospodárenie. Porovnajme ich aspoň v krátkosti s oblasťami, ktoré neboli ani v minulosti viazané kolektívnymi formami a z ktorých ako príklad uvedieme kopanice z Myjavy a jej okolia (Hrašné, Krajné). K zániku trojpoľného hospodárenia s čiernym úhorom prichádza aj tu zväčša v 20. rokoch nášho storočia, keď sa začalo lepšie orať a hlavne keď sa zaužívali v dostatočnej miere umelé hnojivá.

⁶⁴ Zmeny, ku ktorým dochádza v chove dobytku pri zániku úhorov v týchto oblastiach (častá likvidácia chovu oviec, ustajňovanie dobytku ap.), nebudem v tejto súvislosti rozvádzať, pretože mi teraz ide len o zmeny v samých oševných postupoch, a nie o dôsledky, ktoré so sebou prinášali.

⁶⁵ Na opačný vplyv komasácie začiatkom nášho storočia upozorňuje L. O r d ó d y, ktorý charakterizuje situáciu v súčasnom Tekove takto: „Malí gazdovia zachovávajú čisté trojpoľné hospodárenie; miestami je to zapríčinené nesprávnym scelovaním pozemkov, pri ktorom sa gazdom vyčlenila pôda na 5–6–10 kusoch, a preto by ju inakšie ťažko obrobil.“ Čistého (čierneho) úhoru začiatkom storočia bolo tu 30 000 kat. holdov, t. j. 14–15 % z celkovej plochy ornej pôdy. L. O r d ó d y, *Bars vármegye mező és erdőgazdasága*, Magyarországi vármegyék és városai, Bars vármegye, Budapest 1903, 231. Podľa etnografického materiálu sa tu zachovalo ponechávanie občasných čiernych úhorov do 30. rokov, potom sa prechádza na intenzívne trojpoľné hospodárenie a striedavý systém.

Najdlhšie nechávali pravidelné úhory tí, ktorí vo väčšej miere pestovali ovce. Aj tu bol prechod od extenzívnej formy postupný. Dôvody pre občasné ponechávanie čierneho úhoru (raz za 6—9 rokov) boli tieto: do úhoru sa mohlo siať aj bez hnojenia; keď mal gazda viac pôdy (t. j. viac ako 4 ha — Myjava), nevládal ju často hnojiť, a preto jednu časť nechal na úhor, vtedy ju trikrát zoral a pohnojil; na úhor nechávali horšie zeme, aby si odpočímali, aby pole *uhorelo* — očistilo sa od buriny (Krajné); na úhoroch sa páslo, kým sa nezačala v dostatočnej miere pestovať ďatelina. Rovnaké podmienky nútili teda roľníkov zachovať vcelku rovnaký postup pri pestovaní plodín, či už šlo o individuálne hospodárstva, alebo o gazdovstvá v rámci uzavretého chotára. Nevytvorila sa tu však prirodzene viazanosť na kolektívne normy, ktoré, ako uvidíme neskôr, boli často vážnym retardačným činiteľom a pokrok individuálnych majetkov záležal len na možnostiach a schopnostiach majiteľa.

Narúšanie kolektívnych foriem tradičných systémov hospodárenia je ešte pestrejšie a zaujímavejšie v hornatých oblastiach stredného a severného Slovenska, kde pri prenikaní nových postupov výrazne sa uplatňujú okrem iného práve geografické a klimatické podmienky. Ako sme už uviedli, v literatúre 19. storočia ako jediná vývojová variácia trojpoľného hospodárenia sa spomína dvojité členenie chotára. Túto skutočnosť máme etnograficky doloženú zo všetkých kopcovitých terénov, najdôslednejšie však nateraz z Oravy, Spiša a hlavne z Gemera, a preto ju budeme rozoberať, vychádzajúc v prvom rade z údajov týchto oblastí. V Gemeri bola možnosť sledovať túto problematiku ešte na existujúcom materiáli, a nielen na základe rekonštrukcií. Je to oblasť s vyspelým chovom oviec a dobytká, zväčša s dostatkom lúk a pasienkov. Z obilnín sa tu najviac pestoval jačmeň, ovos a *ozimná žito*; pšenica sa vo väčšej miere začala pestovať až po roku 1890 a hlavne po prvej svetovej vojne. Pestovanie ďateliny, ktorá v iných oblastiach mala dôležitú úlohu pri likvidácii čiernych úhorov, narážalo tu od samého začiatku na mnohé prekážky. Jedna z nich boli klimatické podmienky, ktoré na mnohých miestach nepriali jej väčšiemu rozšíreniu. Najlepšie sa totiž rodila na roliach položených na rovine, ktorých, podľa tamojších názorov, bola škoda na ďatelínu a okrem toho ju často chytala *riňa* (hrdza), takže sa jej pestovanie nevyplácalo ((Veľká Poloma). Neradi ju pestovali aj pre dostatok pasienkov a lúk (Rejdová). Všeobecne najzávažnejšou príčinou bol sám chov oviec; ovce sa na úhoroch pásli a hnojili ich košarovaním. Pásli na nich však aj rožný dobytok, svine, husi (Hostišovce). Ďatelina sa do úhoru siať nemohla, lebo by ju boli spásli (Brdárka). Zákaz siať do úhoru platil aj pre tých, ktorí nemali ovce, a preto boli pre úhory stále spory (Roštár). V prípade, že ten, kto nemal ovce, chcel si niečo zasieť do *pastviny*, musel nechať inú, rovnako veľkú zem neosiatiť na inom mieste. Takéto prípady boli však zriedkavé, lebo nik neručil za škody, ktoré dobytok narobil majiteľovi pri pasení. Tak sa stalo, že miestami až po roku 1945 začali siať do úhoru ďatelínu (Teplý Vrch), a to tiež len na jeho konce, aby ju dobytok nespásol. Inde sa ďatelina siala do pšenice, ale aj to málo. A tak fakticky až zakladaním roľníckych družstiev sa zavádza tam, kde to podmienky dovolili, rozsiahlejšie pestovanie ďateliny. Tým sa završuje proces,

ktorý v horských oblastiach trval mnohé desaťročia a kde rozpor medzi potrebami chovu hospodárskych zvierat a pestovaním plodín riešil sa veľmi pomaly a vždy na úkor jedného alebo druhého z nich. Veľmi zaujímavý údaj o tom máme z polovice 19. storočia z Klína na Orave, v ktorom sa vraví: „V hornej Orave skoro napospol panuje obyčaj, že keď zbožie (obilie) z väčšej čiastky z poľa sa zobralo, statok sa púšťa na pole a síce bez pastierov. Tejto samovôli vystavený je hospodár, ktorého obilie neskorej dozrelo; ale toho času všetky zemiaky (švábky), kapusta a ďateliny (koničiny) sú ešte na poli a tak tedy veľmi citlivú škodu podstupujú; ba čo viac, kde ozimina podrastá, i tam sa zhrnú kone, rožné hovädá a ošípaťé, pustošia na roli až dokiaľ ona snehom nezapadne. Z toho všetkého vysvitá, že príčinnivý hospodár menovanými poľnými neporiadky často takú škodu trpí, že by jej cena postačila ročitú daň oplatiť; a preto žiaden div, že mnohí hospodári koničinu, ba oziminu radšej ani nesejú, aby takej citlivej škode sa vyhnúť mohli.“⁶⁶ Čo sa týka čierneho úhoru, na Orave bola podobná situácia, akú sme opisovali na Gemeri, avšak s tým rozdielom, že na Orave zanikajú úhory skôr, a to okolo roku 1918—1925, prípadne ešte prv. Výnimku aj tu tvoria obce s oneskorenou komasáciou (napr. Liesek 1945), no vcelku zavedenie pestovania krmovín na Orave malo najmä v „návozných zemiach“ rýchlejší priebeh ako v Gemeri.⁶⁷

Na príkladoch, ktoré sme doteraz uviedli, veľmi jasne vidieť, ako intenzívne a dlho vplýval tento systém hospodárenia na vzťah roľníka ako vlastníka k jeho majetku. Niet pochýb o tom, že roľník bol od zrušenia poddanstva individuálnym vlastníkom svojej pôdy. Mohol ju predať, rozdeliť medzi svoje deti alebo ju držať vo veľkorodinnom vlastníctve, a to podľa svojej vôle. Avšak za nijakých okolností nemohol disponovať s ňou ako individuálny pestovateľ dovtedy, kým jestvovalo trojpoľné hospodárenie v svojich kolektívnych formách. Zavádzať zmeny do osevných postupov nemohol ani vtedy, keď mal lepšie subjektívne podmienky ako jeho sused a nemohol sa vyčleniť ani vtedy, keď mu daný systém úplne nevyhovoval a brzdil vývoj jeho hospodárstva v tom prípade, keď jeho požiadavka bola v menšine. Vidíme tu teda, ako v skutočnosti vyzerala situácia zakotvená v citovanom zákone z roku 1894, v ktorom sa stanovila dvojtretinová väčšina ako podmienka na zavedenie zmeny alebo zachovania starého systému.

⁶⁶ List F. S k y č á k a, *Obzor*, 1, 1863, č. 9. Východisko zo situácie vidí v zakladaní hospodárskych spolkov. Pisateľ listu patrí zrejme medzi potomkov zakladateľa obce — rodiny Skyčákovcov, z ktorej niektorí v 19. stor. mali významné miesto vo verejnom živote Námestova. Bližšie pozri A. K a v u l j a k, *Historický miestopis Oravy*, Bratislava 1955, 122—123. Inak sama obec Klin patrila podľa údajov v Novem puneta z r. 1770 medzi obce s dvojpoľným hospodárením a uvádzame ju ako príklad vzťahov medzi chovom dobytka a pestovaním plodín.

⁶⁷ Z časového hľadiska je situácii v Gemeri bližší Spiš, kde k úplnej likvidácii pravidelných čiernych úhorov prichádza často tiež až po druhej svetovej vojne. Zavádzanie pravidelnejšieho pestovania ďateliny na Orave spomína už aj J. N a g y v monografii *A tótok otthonáról Árvamegyében*, Alsó Kubin 1891, 120—136.

Keďže hlasovacie právo bolo určené v pomere k majetku (tak ako aj v urbárskych spolkoch),⁶⁸ majitelia väčších pozemkov rozhodovali o existencii čierneho úhoru proti tým, ktorí mali málo pozemkov a ktorým tento systém najmenej vyhovoval, prípadne aj proti tým, ktorí nemali dobytok. Neobmedzeným vlastníkom nie po stránke právnej, ale faktickej sa roľník teda stáva miestami pomerne veľmi neskoro⁶⁹ a práve v Gemeri máme obce, kde z jedného kolektívneho systému (osevného) prešli priamo na druhý — družstevný.⁷⁰ V tom prípade prišlo k tomu bez toho, aby boli mohli rozhodovať o svojom vlastníctve v plnom rozsahu tak, ako to bolo v tých oblastiach Slovenska, kde sa kolektívne systémy v súlade s priaznivými celkovými okolnosťami zrušili už v predchádzajúcich obdobiach.⁷¹

Vráťme sa však k otázke dvojitého členenia chotára a k príčinám jeho výskytu. Zatiaľ čo pestovanie ďateliny v uvedených oblastiach narážalo na viaceré prekážky, ktoré mali za následok jej odsunutie z pestovateľského cyklu bez toho, aby sa to pocíťovalo ako podstatný nedostatok, situácia s druhou „úhorovou“ plodinou — zemiakmi — bola iná. Ich prenikanie na väčšie plochy polí bolo rýchle práve v horských oblastiach, kde sa čoskoro stali dôležitou a často neodmysliteľnou súčasťou stravy. Tak napríklad na Orave, kde prenikli v 80.—90. rokoch 19. storočia,⁷² v 90. rokoch 19. storočia sa vo vtedajšej literatúre uvádzajú na prvom mieste v strave tamojšieho ľudu.⁷³ Ťažšie bolo ich rozšírenie v úrodných obilninárskych oblastiach, kde ešte v druhom desaťročí 19. storočia bolo treba poddaných na panstvách nútiť nariadeniami a trestami, aby vysádzali predpísané množstvo zemiakov.⁷⁴ V oblastiach, kde zemiaky mali iné postavenie a kde zároveň rozvinutý chov hospodárskych zvierat si vyžiadaval ponechávanie úhorov ako dočasné pasienky, prináša ich rozšírenie už spomenuté

⁶⁸ J. P o d o l á k, *Poľnohospodárstvo v Žakarovciach*, v publ. *Banická dedina Žakarovce*, Bratislava 1956, 68.

⁶⁹ Otázkou roľníckeho vlastníctva pôdy sa zaoberá I. B a l o g h v článku *Határhasználat Hajdúböszörményben a XVIII. században*, *Ethnographia*, 65, 1954, 440—457. Pre ním sledovanú oblasť prichádza k záveru, že zánikom chotárneho spoločenstva vzniká neobmedzené individuálne vlastníctvo pôdy roľníka. Náš materiál ukazuje na ďalšie variácie vo vlastníckych vzťahoch, ktoré sa v nejakých formách zaiste prejavili všade tam (a dovtedy), kde existovali kolektívne formy osevných postupov.

⁷⁰ Medzi takéto obce patrí napr. Teplý Vrch, Vlachovo, Slavošovce, Pača ap.

⁷¹ Pozri vyššie uvádzané oblasti.

⁷² Fr. S e d l á k, *Z minulosti Oravy*, Pamiatky a múzeá, 8, 1959, 156 n. Údaje z iných oblastí pozri pozn. 29, 30.

⁷³ J. N a g y, c. d., 59 n.

⁷⁴ A. M e d n y a n s k ý, *Topographisch-statistische Skizze der Neutraer Gespannschaft*, Hesperus 1817, ako aj v *Topographisch-statistisches Archiv*, 2, 1821, 3—134. V súvislosti s pestovaním zemiakov v Nitrianskej župe ďalej poznamenáva: „Zemiaky pestujú len Slováci a Nemci, Maďari aj keď bývajú s nimi v jednej obci, pohŕdajú týmto dobrom a považujú ho za vhodné pre ošípané. V inak úrodnom údolí Váhu a Nitry začínajú sa teraz po niekoľkých neúrodných rokoch sadiť zemiaky častejšie.“ Slováci zase na rozdiel od Maďarov nepestovali kukuricu a keď aj, tak len ako krmivo pre ošípané. A. M e d n y a n s k ý, c. p., 35.

dvojité členenie chotára. Aj tu však vidíme niekoľko vývojových stupňov. V prvej fáze sa pestujú v jarnej časti chotára a teda striedanie je takéto: 1. časť úhor, 2. časť oziminy, 3. časť jariny a zemiaky (Lukovištia). Zvýšením spotreby zemiakov prestáva čoskoro stačiť na ich vysádzanie plocha vymedzená medzi jarinami a zemiaky sa začínajú presúvať na úhory. Vzhľadom na spomenuté používanie úhorov ako pasienkov, ako aj na to, že pôdu pod zemiaky treba pravidelne hnojiť navázaním hnoja a nielen košarovaním, sadia sa zemiaky do častí úhorov položených bližšie k dedine. Boli to takzvané *návozné zeme* alebo *rovne*, ktoré sa jedenkrát za tri roky hnojili maštaľným hnojom (*matériou*). Úhory sa nechávali v horných, ťažšie prístupných častiach chotára a tieto *vrchné zeme* alebo *závršňô pole* naďalej košarovali. Striedanie v rámci jedného chotára bolo teda takéto:

	1.	2.	3.	4.
návozné zeme:	zemiaky	ozimina	jarina	zemiaky
vrchné zeme:	úhor	ozimina	jarina	úhor

Takáto situácia bola vo veľkej časti Gemera ešte v 40. rokoch a ďalší vývoj sa uberal dvoma smermi. Tam, kde sa prestali chovať ovce (napr. Brdárka) alebo kde ich mali málo (Roštár, Henckovce), začali sa pod tlakom kontingentov *gruloviská* presúvať aj na horné časti úhorov, na ich prístupnejšie časti. Nepriístupnejšie časti sa zatravnújú a ponechávajú sa na pastviská pre rožný dobytok. Tento úbytok ornej pôdy bol vôbec možný zvýšením úrodnosti po aspoň čiastočnom zaužívaní umelých hnojív a najmä zdokonalení jej obrábania.⁷⁵ Zemiaky sa rozširujú na celé úhory aj v tých obciach, kde sa neurodí ďatelina a teda tento jav nemusí vždy súvisieť s likvidáciou chovu oviec, ale len s jeho obmedzením. Na chov hospodárskych zvierat v tejto oblasti nepriaznivo vplývalo po druhej svetovej vojne aj zalesňovanie pasienkov, ku ktorému sa tu často pristupovalo bez ohľadu na to, že sa neprešlo na ustajňovanie dobytky a jeho chov bol priamo závislý od existencie lúk a pasienkov v lesných areáloch. Kde boli priaznivejšie podmienky na pestovanie ďateliny a kde sa snažili uchovať nezmenený stav v chove dobytky, začína sa na vrchných zemiach, kde boli dovtedy úhory, pestovať ďatelina, alebo iné krmoviny. Čiže, buď sa rozšírili zemiaky na celé úhory, alebo ostáva i naďalej dvojité členenie chotára v tom zmysle, že v horných častiach bývalých úhorov sa pestuje ďatelina (miešanka ap.) a v dolných častiach zemiaky. Pri striedaní plodín ostáva i naďalej trojročný cyklus, ktorý sa miestami zachoval aj v prvých rokoch po založení roľníckeho družstva, lebo „aj v druž-

⁷⁵ O význame dokonalého orného náradia z tohto hľadiska pozri V. Urbanová, *Príčiny pretrvania archaických poľnohospodárskych foriem*, Slovenský národopis, 8, 1960, 256 n. Podľa informátorov v Polhore (okr. Dolný Kubín), umelé hnojivá sa k nim dostali za prvej ČSR a ich význam charakterizujú: „Pred zaužívaním umelých hnojív sa na horších roľiach len máločo viac urodilo, ako sa zasialo. S hnojivami jednu mieru vyseješ a dve omlátiš.“

stve len tí istí gazdovia robia“ (Lukovištia). Z tohto najrozšírenejšieho postupu sa v uvedených horských oblastiach vymykajú obce, kde nedostatok pôdy mal za následok zavedenie striedavého systému už začiatkom nášho storočia (Hačava, Hostišovce, Markušovce), a mestečká, kde sa rýchlejšie udomáčňovali novoty a poľnohospodárstvo nebolo jediným prameňom obživy (Tisovec 1880, Kameňany 1910 ap.). Ešte rýchlejší bol tento postup v spišských mestách. V spišských dedinách bola z hľadiska dvojitého členenia chotára podobná situácia ako v Gemeri, s výnimkou obcí, kde bol iný ako trojpoľný systém striedania. To isté možno povedať o obciach s trojpoľným hospodárením na Orave, s tým rozdielom, že k zániku čierneho úhoru tu prichádza, ako už bolo spomenuté, skôr.

Aj v ostatných oblastiach Slovenska podnietili vývoj miestne pomery, ktoré často vytvárajú nejednotný a pestrý obraz. Tak napríklad v Liptove pretrváva úhor miestami do 30. rokov v rámci trojpoľného kolektívneho hospodárenia, inde sa udržuje len na horných zemiach chotára až do 50. rokov (Liptovské Revúce, Hubová). V iných obciach *premut* zaniká s príchodom ďateliny (r. 1900 — Ludrová) a pretrváva v individuálnej forme len u tých, ktorí mali dostatok pôdy. Inde si naň vôbec nepamätajú a pre nedostatok pôdy boli nútení striedať jačmeň so zemiakmi bez prestávky a dobytok pásli na prielohoch (Ružomberok — Biely Potok). Podobná situácia bola aj v Turci, kde pravidelný čierny úhor pretrváva na horných poliach miestami až do roku 1940 (Sklabiná), prípadne do roku 1948 (Jaseno), na nižšie položených poliach sa stretávame s pravidelným siatím ďateliny v trojročnom cykle. V obciach s malými chotármi sa tu nepamätajú ani na úhor, ani na delenie chotára na tri časti (Lipovec). Pravidelný úhor (v trojročnom cykle — individuálny) zachovávajú najdlhšie len najlepší gazdovia (Čepčín). Variácie mohol zapríčiniť aj nedostatok hnoja, a to aj pri striedaní s úhorom. Tak napríklad v Budiši *trojročný úhor* (t. j. raz za tri roky) sa nechával len vtedy, keď mali dostatok hnoja. Kto nemal, ten „pretiahol a aj dvakrát za sebou dal tú istú úrodu“. V tomto prípade tiež išlo prirodzene o individuálny systém striedania. K všeobecnejšiemu zániku pravidelných úhorov v tejto oblasti prichádza v 30. rokoch v súvislosti so zaužívaním umelých hnojív. Na východnom Slovensku zanikajú pravidelné *tlaky* miestami tiež neskoro a na úhoroch sa pásli ovce ešte v 50. rokoch. Vo väčšine obcí kolektívne úhory zanikajú okolo roku 1920—1935, keď sa zaužívalo pestovanie ďateliny.

Príčiny zániku kolektívneho trojpoľného hospodárenia mohli zapríčiniť však aj iné a niekedy veľmi kuriózne okolnosti. Tak napríklad v Ladomirove narušili trojpoľný systém „amerikáni“, ktorí okolo roku 1920 skúpili polia od panstva a nechceli sa podrobiť povinnostiam, súvisiacim s kolektívnou pastvou na úhoroch. Úhory zasiali ďatelinou a vysadili zemiakmi a pásli na zvlášť vyčlenených pasienkoch. V Porostove a Záhore sa zase zrušilo trojpoľné hospodárenie po druhej svetovej vojne, keď časť ich chotárov pripadla k sovietskej Ukrajine. V Záhore išlo údajne až o 900 hektárov. Tento náhly nedostatok pôdy ich prinútil prejsť k intenzívnemu obrábaniu tej pôdy, ktorá im ostala a prirodzene prestali s čiernymi úhormi. Aj v Hontci a Novohrade sa stretávame s doznievaním

čierneho úhoru ešte v 50. rokoch. V tejto súvislosti so združstevňovaním sa do úhorov začína pravidelne siať ďatelina. Sú však obce, ktoré už po komasácii (obyčajne okolo roku 1880) opúšťajú tento systém ako kolektívnu formu a prechádzajú na slobodné hospodárenie, pri ktorom sa občas stretávame s individuálnym úhorom, ale už nie ako s pravidlom.

Takto by sme mohli pokračovať v uvádzaní príkladov z ďalších oblastí Slovenska a všade by sme našli diferencie v dobe zániku extenzívnej a intenzívnej formy trojpoľného hospodárenia a variácie v rámci týchto dvoch vývojových stupňov. Keď však zhrnieme materiál z preskúmaných obcí, situácia sa nateraz javí takto: Časove najskôr zaniká kolektívne trojpoľné hospodárenie s čiernym úhorom na západnom a juhozápadnom Slovensku, kde možno tento proces považovať vcelku za uzavretý v druhom desaťročí nášho storočia. Tu je najbežnejší aj výskyt striedavého osevného postupu a intenzívne trojpoľné hospodárenie sa dlhšie vyskytuje v severozápadnej časti Nitrianskej a Bratislavskej župy. V ostatných oblastiach Slovenska kolektívne formy trojpoľného hospodárenia pretrvávajú za vhodných podmienok (či už kladných, alebo záporných) často aj po 20. rokoch a k masovejšiemu zániku prichádza od 30. rokov s tým, že dosť bežne ostáva kolektívne trojpoľné hospodárenie v intenzívnej forme. Čierny úhor miestami zase pretrváva, ako sme videli, až do zmeny vo vlastníctve pôdy a jej prechodu zo súkromného do družstevného vlastníctva. Z celoúzemného hľadiska môžeme hovoriť o niekoľkých stupňoch v procese jeho zániku. Je to presúvanie úhoru z pravidelného trojročného cyklu na 6—9—12-ročný (podľa množstva hnojiva), ďalej je to členenie chotára na dve časti, pričom v dolnej časti úhor zaniká a v hornej ostáva, ako aj presunutie úhoru na menšiu časť chotára a vytvorenie viacpoľného systému. Tento prípad je pomerne zriedkavo možno doložiť etnografickým materiálom a zmienka o ňom bude neskôr. Do foriem zániku trojpoľného hospodárenia ako systému treba počítať aj jeho prechod do individuálnych foriem. Tu sa takisto stretávame s extenzívnymi a intenzívnymi formami, ako aj s vysúvaním úhoru z trojročného cyklu na 6—12-ročný. Toto individuálne striedanie prirodzene že nemožno považovať za systém a je často prejavom závislosti jednotlivca od zaužívaných tradičných foriem a návyku na nich; z tohto hľadiska je jeho výskyt pre nás práve zaujímavý.

Tu už vlastne prechádzame na príčiny pretrvania trojpoľného hospodárenia v jeho jednotlivých formách, z ktorých práve uvedená nie je najpodstatnejšia. Keď porovnáme príčiny, ktoré v celom 19. storočí vystupovali ako faktor spomaľujúci prechod k novému systému s tými, ktoré vystupujú v etnografickom materiáli, vidíme, že okrem niekoľkých stretávame sa s nimi znovu, pravda, v rôznej intenzite, podľa daných lokálnych podmienok. Najčastejšia je existencia čierneho úhoru (aj individuálneho) zdôvodňovaná nedostatkom hnojiva⁷⁶ a jeho

⁷⁶ Umelé hnojivá, ako sme vyššie uviedli, šírili sa pomerne neskoro a často nekryli reálne potreby.

potrebou ako pasienku. Významné sú v určitých oblastiach klimatické podmienky, ktoré nedovolili pestovať ďatelínu a geografický faktor, ktorý spolu s predchádzajúcimi skutočnosťami a v súvislosti s chovom dobytka vytvára dvojité členenie chotára. Bola to tiež komasácia, na ktorú miestami čakali spolu s trojpoľným hospodárením až do druhej polovice nášho storočia. Pomerne zriedkavo sa uvádza význam úhoru pri ničení buriny, čo zrejme súvisí so všeobecným rozšírením položelezných a železných pluhov a tým dokonalejšou orbou. Často sa zdôvodňuje úhor potrebou odpočinku pre pôdu, nevyhovujúcimi umelými hnojivami, čo však je už často spojené s predsudkami a viazanosťou na určité návyky.⁷⁷ Vypásanie strnisk je dôležitým činiteľom aj pri zachovaní intenzívnej formy trojpoľného kolektívneho hospodárenia, no aj ostatné príčiny, ktoré sme uvádzali, mali pri jeho pretrvávajúci adekvátnu úlohu.

Aby vo všetkých uvedených prípadoch čierny úhor vôbec mohol takto dlho pretrvávať (či už v kolektívnom systéme, alebo individuálnej forme), musela byť splnená vždy, ako sme videli, jedna podmienka: relatívny dostatok pôdy, ktorý umožnil nechať tretiu časť chotára neobsiať. Pri jej nedostatku musel sa vývoj urýchliť napriek všetkým ostatným okolnostiam. Výskyt týchto z nášho hľadiska priaznivých okolností a ich vzájomné pôsobenie modifikované lokálnymi podmienkami, umožňuje sledovať trojpoľné hospodárenie u nás v jeho rôznych formách, zdôvodniť ich existenciu a doplniť obraz o rocese jeho zániku, ktorý bol zložitejší a rôznorodejší, ako sa predpokladalo na základe historických údajov a pramenného materiálu z literatúry z konca 18. a 19. storočia. V tomto spočíva konkrétny prínos etnografického materiálu do tejto problematiky

Okrem trojpoľného členenia chotára, ktoré bolo v sledovanom období najrozšírenejšie, nachádzame, ako sme už spomenuli, jeho delenia na menej, ale i na viac častí. O viacpoľnom hospodárení máme z terénu teraz ešte málo údajov. Stretli sme sa s ním na Spiši (Zehra — 7 lánov, Dravce — 5 honov), v Liptove (Trstené — 7 tálov, Jánošovce — 7 honov) a na východnom Slovensku napr. v Oreskom, kde mali šesť honov a v Ladomírove, kde ich bolo päť. Úhor sa nechával pôvodne každý 5.—7. rok podľa počtu častí. Neskôr tak, ako aj pri trojpoľnom hospodárení sa úhor vysúva a necháva sa len pri každom druhom cykle striedania, až konečne úplne zaniká. Do úhoru sa siala najčastejšie ďatelína a sadili iné krmoviny. Zemiaky sa sadili po žite, ktoré prichádzalo zväčša do úhoru.⁷⁸ Či v týchto prípadoch ide o staré delenie chotára a aká bola

⁷⁷ Starší gazdovia napr. spomínajú, že nikde, ani po najlepšom umelom hnojive, nebolo obilie také krásne ako v úhoroch.

⁷⁸ Rovnaký cyklus striedania plodín v štyroch častiach mali: Dravce, Zehra, Trstené a Jánošovce: 1. úhor, 2. žito, 3. zemiaky, 4. jačmeň. Ďalej sú už nejednotné a do jačmeňa sa dáva ovos a za ním ďatelína (Zehra), prípadne do jačmeňa ide ďatelína (Dravce, Trstené), alebo pšenica (Jánošovce). V Oreskom bolo striedanie takéto: 1. úhor, 2. pšenica, 3. žito, 4. jačmeň, 5. ďatelína, 6. pšenica. V Ladomírove, kde úhory zrušili roku 1928, sa striedalo takto: 1. pšenica, 2. žito, 3. zemiaky, 4. jačmeň, 5. zemiaky.

situácia pred zavedením úhorových plodín, alebo či ide o delenie, ktoré vzniklo práve pod ich vplyvom,⁷⁹ teraz nevieme. Chýbajú nám historické údaje a väčšie množstvo etnografického materiálu, ktorý by umožnil zaujať k tejto otázke stanovisko. Viac historických a etnografických údajov máme o dvojpoľnom hospodárení, ktoré síce v nepomerne menšej miere ako trojpoľné, ale predsa miestami pretrvalo v rôznych formách až do polovice nášho storočia.

Existenciu dvojpoľného hospodárenia máme nateraz etnograficky doloženú zo Šariša, z Tekova a Hontu. O jeho výskyte na Orave svedčí predovšetkým historický materiál. Vo všetkých týchto oblastiach je pre dvojpoľný systém charakteristické to, že vystupuje spolu s trojpoľným⁸⁰ systémom a že v ani jednej oblasti nie je výlučným spôsobom. Na základe doteraz uverejnených historických prác, ktoré sa zaoberajú touto problematikou vo vzťahu k nášmu územiu, možno predpokladať, že dvojpoľné hospodárenie bolo ešte v 18. storočí rozšírenejšie, ako nám to dokladá etnografický materiál.⁸¹ V tomto období zároveň prichádza k jeho rozsiahlejšej premene na trojpoľný systém, ale aj k jeho občasnému poklesu na prielohový systém.⁸² Celkove však vývoj mal tendencie od nižšieho stupňa k vyššiemu,⁸³ čomu nasvedčuje aj jeho zmenšený výskyt v našom storočí. Ako vyzerala konkrétne situácia v 19. storočí, teraz nevieme, lebo, ako už bolo spomenuté, súčasná hospodárska literatúra sa o tomto systéme zmienuje len veľmi výnimočne a ani historické práce sa s touto problematikou v uvedenom období podrobnejšie nezaoberajú. Ostáva nám teda hlavne etnografický materiál, o ktorý sa musíme nateraz opierať a z ktorého musíme vychádzať. Tak ako pri trojpoľnom hospodárení aj v tomto prípade sa pokúsime zistiť príčiny

⁷⁹ Prechod z trojpoľného hospodárenia na nový spôsob členení chotára na viac častí, a teda zmenšením plochy úhoru, bol v literatúre 19. stor. bežne propagovaný. Tak napr. Lichard navrhuje prejsť z klasičského trojpoľného hospodárenia na štvorpoľné bez úhoru s takýmto striedaním: 1. zemiaky, 2. jarina s ďatelínou, 3. ďatelina, 4. ozimina a ďalší cyklus začať zase zemiakmi. M. Lichard, *Obzor*, 2, 1864, č. 18.

⁸⁰ Je to podobná situácia, akú uvádza pre Francúzsko M. Bloch a z nej vychádzajúce považuje koexistenciu dvojpoľného hospodárenia s trojpoľným za charakteristický znak dvojpoľného systému. M. Bloch, *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*, Paris 1952, 35 n.

⁸¹ Svedčí o tom i materiál z Oravy, o ktorom bude zmienka. Na základe historického materiálu k takémuto záveru pre oblasť býv. Uhorska prichádza Wellman, c. p., 480 n.

⁸² A. Špiesz — J. Watzka, *Poddaní v Tekove v 18. storočí*, Bratislava 1966, 98 n. Autori uvádzajú aj prípady, keď v priebehu niekoľkých desaťročí prešli niektoré obce od dvojpoľného hospodárenia k prielohovému, prípadne od trojpoľného hospodárenia k dvojpoľnému (napr. Tesáre n Žitavou a Slepčany v rokoch 1715, 1720, 1746). Bolo by potrebné vedieť konkrétne príčiny týchto zmien, lebo prechod delenia chotára z dvoch častí na tri časti a opačne v priebehu krátkeho času je vážny zásah do systému hospodárenia a celej jeho štruktúry. Jednoduchší a ľahšie predstaviteľný bol prechod z dvojpoľného hospodárenia na prielohové a opačne, z dvojpoľného na štvorpoľné. Na takéto prípady a ich príčiny upozorňuje v metodicky veľmi pozoruhodnom článku G. Schröder-Lembke, *Wesen und Verbreitung der Zweifelderwirtschaft im Rheingebiet*, *Zeitschrift f. Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, 7, 1959, 14—31.

⁸³ A. Špiesz — J. Watzka, c. d., 100.

dlhodobého pretrvania dvojpoľného systému a poukázal na vývojové stupne, ktoré ho charakterizujú od konca 19. storočia a predurčujú jeho zánik.⁸⁴

Existencia dvojpoľného hospodárenia sa bežne zdôvodňuje neúrodnou pôdou a možnosťou pestovať len jaré druhy obilnín, čím sa členenie chotára na tri časti stalo zbytočné.⁸⁵ Tento dôvod zaručene vplýval na výskyt dvojpoľného hospodárenia a ako vidíme v iných oblastiach, mohlo ho vyvolať aj výlučne pestovanie ozimín.⁸⁶ Ani v jednom prípade to však nebola jediná príčina. Ďalší dôvod pre jeho existenciu dokladá historický materiál z Oravy, kde podľa zachovaných súpisov z roku 1770 v *Novem puncta*⁸⁷ bolo ešte veľmi rozšírené delenie chotára na dve *pastvy*. Tak napríklad údaj z Lipnice hovorí: „Zeme majú na dve pastvy, jako običaj jest, rozdelené, na jakovich nektere role v navoze prvšim i žito seju a do těch zemi i na druhi rok ovos seju . . .“. Zhodný údaj máme aj zo Zubrice, Lipnice a Srňacieho, kde boli tiež dve *pastvy*. V inom prípade zase je podotknuté, že vďaka ozimnému zbožiu majú chotár rozdelený na tri *polja* (Nižná). Inde ale, aj keď sú tri polia, hovorí sa len o „poskromnom“ siatí žita (Leštiny), alebo o jeho pestovaní „v šiestej časti chotára“ spolu s jačmeňom (Hruštín). Znalosť a pestovanie ozimín teda nemuselo narušiť dvojpoľný systém, i keď pestovanie jarých obilnín a hlavne ovsa a jeho odrody zvanej *rychlik*, má práve z klimatických dôvodov prevahu.⁸⁸ Keď si však všimneme údaje z *Novem puncta* podrobnejšie, prideme na jednu veľmi zaujímavú a úplne pravidelnú súvislosť. Vo všetkých prípadoch delenia chotára na dve časti sa zároveň spomína nedostatok lúk. Výstižná a typická aj pre ostatné prípady je poznámka zo Zabidova, (kde je prirodzene tiež delenie na dve polia: „Lúk nemajú žiadnich krem když vo šnure svojom nečo zataja, aneb mlačne luky vykosa.“⁸⁹ V prípadoch, keď ide o delenie na tri časti, sa hovorí: „Na lukach

⁸⁴ Opierať sa budeme hlavne o materiál z Oravy a Tekova, odkiaľ okrem etnografického materiálu máme k týmto otázkam aj kompletnejšie historické údaje.

⁸⁵ P. H o r v á t h, *Poddaní na Slovensku*, c. d., 80; *K dejinám poľnohospodárskej výroby*, Historické štúdie, 7, 1961, 250–251.

⁸⁶ Tak to bolo napríklad na Porýnsku. G. S c h r ö d e r - L e m b k e, c. d., 30.

⁸⁷ Všetky záznamy o prieskume na deväť otázok z jednotlivých obcí Oravy sú z roku 1770; uložené sú v SA v Bytči, Orava-urbariálie.

⁸⁸ Pod názvom *rychlik* alebo *biely ovos* bol známy napr. v Liesku do súčasnosti. V literatúre 19. stor. sa jeho pestovanie odôvodňuje zlými klimatickými podmienkami na Orave a najmä v jej hornej časti, pod Babou horou, kde „pamätajú na také roky, že duchovný chodil k chorým ešte aj na Veľkú noc na saniach ponad ploty a strechy chalúp . . . Preto tu vysievajú rýchle zrejúci ovos (zvaný *rychlik*), zmiešajú ho s ikricou v pomere $\frac{3}{4}$ rychlika a $\frac{2}{4}$ ikrice a spolu ich sejú v máji alebo v apríli. Tento ovos je koncom augusta alebo v septembri úplne zrelý a zožatý. Ikrica rastie cez prvé leto len ako tenká, bezklasná tráva, a preto ju žnú spolu so zrelým ovsom . . ., na budúci jar, keď ju už ovos nedusí, rastie voľne a vyvíja sa do klasov.“ *Glossen zu der Zeitungsnachricht von Vorwandlung des Hafers in Korn und Weitzen*. Von einem L a n d b a u e r, Ungarn 1828, 3–4.

⁸⁹ Podobný údaj máme zo Zubrice: „. . . obecnich luk žadnich nemaju . . . takže kerí neco sena chce dorohit, musí ze šnori zeme a to masne pod travu zanechat na kterich potom seno robi“. *Novem puncta*, 1770. Aj Zubrica mala chotár delený na dve časti.

jejich sa seno pre statek užitočnou rodiť (Biely Potok, podobne Nižná, Hruštín, Podvlek).⁹⁰ Veľmi zaujímavý je údaj z Hámrov pri Zabidove: „Orace zeme jejich rozlenene na tři polja v kterých když sa povozja, ozimina síce by se urodila, nice menej pre tesnost chotára a paše, aby pastvu tretieho pola dlhšie zachovati mohli, materiu neskoro v jeseni vozia a tak v celom chotári toľko jačmeň, polovinu a ovos sievajú. . . . z ktorej príčiny take (paše) pre zapražny statok najimat museju.“⁹¹

Z uvedených údajov vidieť, že koncom 18. storočia sa na Orave dvojpoľné hospodárenie a teda jednoročný úhor na polovici chotára⁹² zdôvodňuje nedostatkom pasienkov a lúk. Tomuto nedostatku sa dokonca, ako sme videli v Hámroch pri Zabidove, prispôsobuje aj sejba ozimných obilnín v rámci delenia chotára na tri časti. Úhor v tomto prípade zrejme ostal len na tretine pôdy a jariny sa vysievali v ostatných dvoch častiach bez toho, aby prišlo k narušeniu samého členenia chotára. O význame chovu dobytka v tejto oblasti hovorí aj súčasný údaj zo Zubrice, kde, ako sme uviedli, bolo tiež dvojpoľné hospodárenie: „. . . dobrotnosť pak svoju v tom si zakladajú, že z urody lanu a pradiva, ano i z odpredaní statku kolký tolký užitek veznu, nakoľko pak uživení svoje z chotara nemajú, natolko s polským obilím sa živija“.⁹³ Aj v ostatných uvedených obciach sa uvádza, že dobytok pestovali na odpredaj a za utržené peniaze kupovali obilie. Na význam tamojšieho chovu dobytka upozorňujú aj práce z 19. storočia,⁹⁴ ako aj už uvedený údaj z Klína z roku 1863,⁹⁵ ktorý jasne poukazuje na tamojšiu podmienenosť pestovania plodín na chove hospodárskych zvierat. Význam chovu rožného statku spolu s chovom oviec nepoklesol ani neskôr a v roku 1930 dostala sa Orava v pestovaní dobytka nad priemer Slovenska. Tento stav sa dosiahol bez toho, aby sa podstatnejšie zmenil starý, extenzívny spôsob chovu.⁹⁶

Rozmanitejšia situácia z hľadiska dvojpoľného hospodárenia bola v Tekove, kde máme možnosť aspoň v niektorých prípadoch porovnať historické údaje s etnografickými. Podľa súpisov z prvej polovice 18. storočia⁹⁷ a najmä z roku

⁹⁰ V *Novem puncta* z Hruštína sa k tomu dodáva: „ . . . najmä z odpredaja sena a neke-reho dobytku osoh beru“.

⁹¹ Hámre pri Zabidove, *Novem puncta*, 1770.

⁹² Ako pri trojpoľnom hospodárení, prirodzene, ani v tomto prípade nemyslím, že šlo o presnú polovicu (tretinu) obrábanej plochy. Treba z nej vyčleniť pôdu obrábanú stále, ako napr. kapustníská, konopiská ap.

⁹³ Zubrica, *Novem puncta*, 1770.

⁹⁴ Napríklad Rowland upozorňuje aj na jeho vývoz do Turca a do okolia Trenčína. W. Rowland, *Statistisch-topographische Beschreibung des Compossessorats-Herrschaft Árva, Árva-Váralja* 1879, 40.

⁹⁵ Pozri poznámku č. 66.

⁹⁶ V počte rožného dobytka je Orava v tomto období v priemere nad Moravou a blíži sa Čechám. J. Hromádka, *Zemepis Oravy*. Bratislava—Praha 1934, 131.

⁹⁷ A. Spiesz — J. Watzka, c. d., kapitola *Polnohospodárska produkcia*, 98—116. Aj v ďalšom texte v údajoch z tohto obdobia vychádzam z uvedenej kapitoly.

1746, 24 0/0 obcí (zo zaznamenaných 80 percent) obrábalo pôdu dvojpoľným systémom, 64 0/0 trojpoľným a v zvyšujúcich obciach bol prielohový systém. Najviac obcí s dvojpoľným hospodárením bolo v severných kopcovitých častiach župy, kde v uvedenom roku mala polovica obcí chotár delený na dve časti a pätina systém prielohový. Najväčší počet záprahového dobytká a krávk sa dochoval v severovýchodnej oblasti župy, pričom jej severozápadná a severovýchodná časť boli práve tie, kde skoro každá obec mala podľa súčasných údajov dostatok pasienkov. Najmenej ich mali obce v juhozápadnej časti župy,⁹⁸ kde v rokoch 1715 a 1720 je tiež zaznamenané, i keď ojedinelé, dvojpoľné hospodárenie.⁹⁹ Dôvod jeho existencie v jednotlivých častiach župy sa v historickom materiáli bližšie neuvádza.

Pozrime sa preto, aké poznatky nám poskytol etnografický materiál z tejto oblasti. S rozdelením chotára na *dve polia* sme sa v Tekove stretli nateraz v týchto obciach: Lovča, Hostie, Skýcov, Veľká Lehota, Vlkaš a Radava. Lovča leží v severovýchodnej časti župy, Hostie, Skýcov a Veľká Lehota v severozápadnej a Radava s Vlkašom v jej južnej časti. I keď tieto obce nevyčerpávajú výskyt dvojpoľného hospodárenia v tejto oblasti v našom storočí, umožňujú aspoň porovnať jeho existenciu v rôznych geografických podmienkach v rámci jednej župy.

Severovýchodná časť Tekova, ako sme už uviedli, nemala ako celok nedostatok pasienkov. Chotáre obcí boli síce neúrodné, ale rozsiahle a so značnými plochami lesov a lúk. Hlavnou obilninou bol ovos.¹⁰⁰ Polia rozdelené do dvoch častí mali v Lovči podľa údajov informátorov približne do roku 1900–1905. „kedy rychtár rozpustil disciplínu“.¹⁰¹ V tomto období, pokiaľ sme ho mohli rekonštruovať podľa najstarších informátorov, nemôžeme už hovoriť o typickom dvojpoľnom hospodárení s čiernym úhorom; šlo tu o striedanie oziminy s jarinou v dvoch častiach chotára. Jarinu reprezentoval hlavne ovos, jačmeň začali vo väčšej miere pestovať až okolo roku 1918. Okrem ovsa mali v *jarnej polovici* zemiaky a ľadník. Ťatelina sa tiež začala vo väčšej miere pestovať až po druhej svetovej vojne. Na to, že by boli nechávali polovicu chotára na čierny úhor sa nepamätajú, lebo mali málo pôdy. Členenie chotára na dve polia dodržiavali preto, lebo na *ozimnom poli* pásli dobytok (vždy s pastierom). K tomuto vypásaniu ozimného poľa ich nútil nedostatok pasienkov, zapríčinený tým, že „mnoho bolo biskupského“.¹⁰² V Lovči sa stretávame ešte s jednou zaujímavos-

⁹⁸ A. Špiesz — J. Watzka, c. d., 140–142.

⁹⁹ A. Špiesz — J. Watzka, c. d., mapa č. 4, 101.

¹⁰⁰ A. Špiesz — J. Watzka, c. d., 18.

¹⁰¹ Podľa niektorých informátorov k tomu došlo roku 1902–1903. Do tých čias kosili aj lúky všetci naraz a aby prácu mali hotovú čím skôr, podľa možnosti cez jeden deň, chodili sem kosiť aj zo susedných dedín. Aj poľtálnici kosili tálnikom a tí im zato potom zorali role. Výskum r. 1961.

¹⁰² Išlo o majetky pôvodného ostrihomského arcibiskupstva, ktorému patrili panstvá Sv. Križ, Vráble a Tekovské Lužany. V roku 1776 sa Sv. Križ dostal do vlastníctva novo-

ťou: v uvedenom období bolo delenie chotára na dve časti len na *rovni*, zatiaľ čo v *hornom poli* si robil každý, ako chcel. Najväčší tlak na zrušenie tohto delenia aj v dolných častiach chotára robili *poltáľníci*, ktorým „disciplína dovedna nepasovala, lebo nemali statky.“¹⁰³ Po roku 1905 sa prešlo na *slobodné hospodárenie* na všetkých poliach, dobytok na ozimínach sa prestal pásť a vo väčšej miere sa začal pestovať jačmeň a ďatelina.

Na rozdiel od Lovče, malo Hostie podľa údajov informátorov úhory na *pol chotára*, na ktorých pásli ovce ešte v prvých desaťročiach nášho storočia. V druhej polovici roľ pestovali jačmeň, zemiaky a pšenicu. S úhormi prestali okolo roku 1920, keď začali pociťovať nedostatok pôdy („viac národa bolo“) a prešli na pestovanie ďateliny a striedavý osevný postup spolu s obmedzením chovu oviec.¹⁰⁴ Je to obdobie, keď sa zároveň delia veľkorodinné gazdovstvá medzi jednotlivých členov rodiny. Vtedy sa začali „skopávať aj prielohy“ a všetka pôda sa intenzívne obrába. V Skýcove bol zase nedostatok pôdy, a preto nenechávali úhor.¹⁰⁵ Približne až do roku 1900 pestovali však zväčša len jarné obilie, lebo jesenná sejba sa im neosvedčila. Väčšina ich pôdy je okrem toho piesočnatá, ktorú podľa názoru starších sa nevypláca na jeseň orať, lebo cez zimu potom veľmi stvrdne. Preto striedali jačmeň so zemiakmi na dvoch poliach. Ďatelinu a oziminy aj v neskoršom období pestovali vo väčšom množstve len zámožnejší gazdovia a miestny farár. V tomto prípade treba však zdôrazniť aj to, že, ako sami hovoria, „pálili vápno a o role sa veľmi nestarali“. Oziminy sa nepestovali ani vo Veľkej Lehote až do konca prvej svetovej vojny a tiež striedali jariny (ovos, jačmeň a jarnú raž) so zemiakmi na dvoch poloviciach chotára. Oziminy sa im nevyplatilo pestovať a dovážali si ich z Maďarska, kde chodili na poľnohospodárske práce. Po založení prvej ČSR rozširuje sa pestovanie ozimín a ďatelín a členenie na dve časti sa narúša.

Z južnej časti župy máme údaje o dvojpoľnom hospodárení z Vlkasu a Radavy, pričom Vlkas v 18. storočí patril medzi obce s trojpoľným hospodárením a len na krátky čas prešiel na dvojpoľné hospodárenie.¹⁰⁶ V obidvoch obciach zaniklo dvojpoľné hospodárenie koncom 19. storočia a jeho zánik sa súhlasne kladie do súvislosti s príchodom položelezných pluhov („kým boli drevené

zriadeného banskobystrického biskupstva. Š p i e s z — W a t z k a, c. d., 21. Nedostatok pasienkov mala Lovča (okrem nej v severovýchodnej časti Dolná Ždaňa a Sv. Kríž) už podľa údajov z r. 1715. Roku 1746, keď tu vzrástol stav záprahového dobytko štvornásobne, sa situácia ešte zhoršila (Š p i e s z — W a t z k a, c. d., 84). Prítom Lovča podľa súčasných súpisov patrila, čo sa týka kvality pôdy, medzi najlepšie obce v severovýchodnej časti župy (tamže, 70).

¹⁰³ Malí gazdovia napr. nesiali zväčša ani jariny, ale namiesto nich zemiaky (v jarnom poli) a oziminy. K výsevu ozimín boli viazani celoobecným poriadkom.

¹⁰⁴ Podľa údajov z 18. stor. Hostie patrilo k tým málo obciam v severovýchodnej časti župy, ktoré mali dostatok pasienkov. Š p i e s z — W a t z k a, c. d., 84.

¹⁰⁵ Skýcov patril podľa súpisov z 18. stor. medzi obce s najhoršou kvalitou pôdy, ale aj medzi obce s najväčším množstvom sena. Š p i e s z — W a t z k a, c. d., 70, 77.

¹⁰⁶ Tamže, 100.

pluhy, polovica chotára bola na úhor“). Na úhoroch páslí ošípané, husi ap., pre rožný statok mali dostatok lúk a pasienkov. Na osiatej polovici chotára mali oziminy a jariny spolu s okopaninami, hlavne kukuricou a repou. S príchodom položeelných pluhov sa likviduje úhor a spolu s ním aj delenie chotára na dve časti. Najprv sa chotár rozdelil na tri časti (už bez pravidelného čierneho úhoru) a neskôr sa prešlo na striedavý osevný postup.

Ďalšou oblasťou, z ktorej máme etnografické doklady, že chotár bol delený na dve *rale* alebo *taraty*, je Hont. Najdlhšie sa toto členenie chotára, ako svedčia doteraz získané údaje, udržalo v Dolných Strhároch, a to až do roku 1952, do založenia roľníckeho družstva. Ani v Honte sa však už zväčša nestretávame s ponechávaním polovice chotára na čierny úhor a spôsob striedania plodín v chotároch s dvoma časťami bol v podstate dvojaký. Buď sa do jednej časti dávali oziminy a jarina a do druhej okopaniny, alebo sa „do poľa nesadilo“ a druhé pole sa využilo na pestovanie krmovín. V tom prípade sa okopaniny sadili „len po osredkoch pri dedine“. Veľmi výstižne vysvetľujú tento spôsob údaje z Dolných Strhárov, kde role nechávali členené na dve *taraty* preto, lebo nemali dosť pasienkov. Hlavný zdroj ich príjmov pochádzal z chovu rožného statku, ktorý však, „čo pamätajú“, už nepáslí, ale chovali v maštaliach. Preto potrebovali dopestovať preň dostatočné množstvo krmovín, na ktoré nechávali vždy polovicu chotára. Na vzdialenejšie miesta v tejto polovici sejú *dlhú ďateľinu*, ktorú kosia aj štyrikrát do roka. Stávalo sa však aj to, že krmoviny zasiali aj do *taraty*, určenej na osev a len menšiu časť nechali na obilniny. Taký rok („keď bolo mnoho dobytká“) situácia v chotári bola takáto:

1. tarata: krmoviny,

2. tarata: $\frac{1}{3}$ krmoviny, $\frac{1}{3}$ žito, $\frac{1}{3}$ jačmeň, okopaniny a niečo ovsu.

V iných rokoch pokrývali obilniny nielen dve tretiny, ale celú taratu. Spoločný osevný postup sa vzťahoval len na žito, lebo na tieto strniská naraz vyháňali husi a ošípané. Krmoviny, okopaniny a jariny (v tarate určenej na osev) pestoval každý podľa potreby, ktorá vyplývala hlavne z množstva dopestovaného dobytká. Povinné však bolo pestovanie krmovín v tarate na to určenej.

S obdobnými variáciami, aké sme doteraz uviedli, stretávame sa aj na východnom Slovensku, kde napríklad v Becherove (okres Bardejov) mali chotár členený na „dve strany“ až do roku 1940. V tomto období začali mladí odchádzať z obce na práce a nedostatok ľudí mal za následok, že sa prestalo s obrábaním väčších plôch pozemkov. Každý si ponechal len zeme okolo obce a tie si obrábal „ako vedel“. V jednej časti chotára mali do tých čias všetci jarne druhy obilnín (hlavne ovos) a zemiaky, v druhej časti bola *toloka*, na ktorej sa páslí ovce a ošípané a ktorá sa orala len na jar, pred siatím a sadením (čiže úhor sa v tomto prípade oral len jedenkrát). Okrem toho mali na pasenie oviec dvojročný *perelih* na vzdialenejších miestach. V Mikovej zase (okr. Humenné), kde mali tiež chotár delený na dve časti až do založenia roľníckeho družstva, sadili striedavo okopaniny s obilninami a nechávali čierny úhor. V Lenartove (okr. Bardejov) čierny úhor prestal po prvej vojne, keď sa začali používať

umelé hnojivá a s nimi rozsiahlejšie pestovanie krmovín. Od tých čias sa ovce začali pásť na prielohoch, ktoré nechali ako trvalé pastviská. O vypásaní úhorov dotvedy rozhodovala *gmina* (obecná rada), ktorá sa skladala z richtára a troch členov, ktorí určili, kedy je možné začať a kedy skončiť s ich vypásaním. V Sulíne (býv. okres Stará Ľubovňa) mali ešte v 60. rokoch nášho storočia na poliach vzdialených od obce dvojročný cyklus striedania, na bližšie položených trojročný. Celá situácia bola teda takáto:

vzdialené role: 1. *tlok*, 2. ovos, 3. *tlok*,

role pri obci: 1. zemiaky, 2. jačmeň, 3. ovos.

Stretávame sa tu s obdobou dvojitého členenia chotára, aké sme mali pri trojpoľnom hospodárení, pričom pôvodný systém sa aj tu zachoval na vzdialenejších poliach. Tak ako pri trojpoľnom hospodárení, aj v tomto prípade materiál z ďalších oblastí obohätí celkový obraz, no už aj tieto údaje ukazujú na určité zákonitosti, ktoré dovoľujú aspoň predbežné a čiastočné zovšeobecnenie problému. V prvom rade ide o otázku príčin jeho dlhodobého výskytu a pretrvania až do súčasnosti.¹⁰⁷ Priame alebo nepriame zdôvodnenie jeho výskytu nachádzame najčastejšie v súvislosti s obmedzenou možnosťou pestovania ozimných druhov obilnín a zväčša spolu s nedostatkom pasienkov a lúk. Tam, kde sa oziminy z klimatických dôvodov mohli pestovať, ale kde bol nedostatok pasienkov, vysievajú sa oziminy spolu s jarnými do jednej polovice chotára, pričom druhá polovica sa necháva na úhor. Nedostatok pasienkov mohol byť zapríčinený pôvodnými danosťami chotára alebo, ako sme videli na príklade z Lovče, ich nedostatok bol druhotný a mal sociálny charakter. Dôsledky pre členenie chotára boli rovnaké — delil sa na dve časti.

Tak ako v trojpoľnom hospodárení, aj tu sa situácia komplikuje so zavádzaním pestovania okopanín, krmovín a s celkovým zdokonalením obrábania pôdy (napr. položezné pluh). Pestovanie zemiakov bolo možné a vynosné aj tam, kde sa nerodí ozimné zbožie. Pri pestovaní krmovín v úrodných oblastiach bolo zbytočné a nevýnosné nechávať polovicu chotára na čierny úhor. Pod vplyvom týchto okolností čierny úhor zaniká úplne alebo čiastočne. V niektorých obciach, ako sme zistili, zánik čierneho úhoru znamená zároveň zánik členenia chotára na dve časti. Zdá sa však, že vo väčšine prípadov, kde toto členenie prežilo 19. storočie, pestovanie nových plodín ho hneď nenarúša, ale posúva ho do ďalšej vývojovej fázy, analogickej s intenzívnou formou trojpoľného hospodárenia. Čierny úhor sa vysádza zemiakmi, krmovínami alebo ozimami.

¹⁰⁷ Ako pri trojpoľnom hospodárení, ani v tomto prípade mi nešlo o riešenie otázky genézy jednotlivých systémov obrábania pôdy. Týmito otázkami sa zaoberali napr. G. S c h r ö d e r — L e m b k e, v článku *Römische Dreifelderwirtschaft?* Zeitschrift f. Agrargeschichte und Agrarsoziologie 11, 1963, 25 n. M. B e l é n y, *A permanens egymező földhasználat és a két-és háromnyomásos rendszer kialakulása Magyarországon a középkorban*, Ethnographia, 71, 1960, 80—106, W e l l m a n, c. p., atď. Ku konečnému riešeniu týchto otázok konkrétne na našom území bude treba, aby zaujali stanovisko naši historici na základe nášho historického materiálu a s prihliadnutím na naše špecifické podmienky.

Delenie chotára na dve časti ostáva nerušené na jeho celej ploche alebo sa vytvára dvojité členenie chotára. V tom prípade máme zatiaľ zaznamenané dve variácie. Dvojpoľné hospodárenie (s čiernym úhorom) sa necháva vo vzdialenejších častiach chotára (Sulín) alebo dve poľia ostávajú pri obci a na vzdialených častiach chotára sa hospodári individuálne (Lovča). Čierny úhor pretrváva najdlhšie aj tu v takých prípadoch, kde je relatívny dostatok pôdy (napr. k počtu pracovných síl); tam, kde bolo pôdy málo, čierne úhory sa likvidujú so zavedením pestovania nových „úhorových“ plodín tak, ako pri trojpoľnom hospodárení. Ich zavedenie mohlo znamenať, ako sme už spomenuli, likvidáciu dvojpoľného systému a v tom prípade vývoj šiel normálnym postupom. Z nášho hľadiska sú pozoruhodné tie prípady, keď členenie na dve časti ostáva i za nových pestovateľských podmienok. Tu totiž možno nájsť tie vývojové črty, ktoré problematiku platnú pre široké európske územie obohacujú o nové aspekty, príznačné práve pre naše územie. Akú úlohu má pritom vyspelý chov dobytká (Dolné Strháre), nakoľko pôsobila tradícia a iné (napr. právne) okolnosti, aký bol ich vzájomný pomer a závislosť, to všetko bude možné zhodnotiť až na základe ďalšieho etnografického a historického materiálu. Len kombináciou týchto dvoch prameňov a rozhodne nie jedného bez druhého, ako sa to v starších, najmä historických prácach robilo, bude možné sledovať túto problematiku v plnej šírke.

Pri sledovaní prielohového systému, ktorý bol rozšírený najmä v horských oblastiach Slovenska,¹⁰⁸ nachádzame sa v obdobnej situácii napriek tomu, že tejto problematike sa už v našej literatúre venovala väčšia pozornosť ako predchádzajúcim systémom.¹⁰⁹ Z týchto prác, ako i z ďalšieho materiálu z terénu vidieť, že tak, ako pri predchádzajúcich osevných postupoch, aj v tomto prípade bude treba venovať pozornosť jednotlivým vývojovým stupňom v jeho rámci a podmienkam, ktoré ho ovplyvňovali, ako aj príčinám, ktoré mali za následok jeho pretrvanie alebo zánik. Z hľadiska celkového vývoja je v tejto súvislosti zaujímavá napríklad situácia v Bartošovej Lehôtke, ktorá v súpisoch z rokov 1715—1746 patrí medzi obce, ktoré prešli z dvojpoľného hospodárenia na trojpoľné.¹¹⁰ Začiatkom 20. storočia tu však nachádzame prielohové hospodárenie ako celoobecný systém, ktorý zaniká okolo roku 1905, keď dochádza k sociál-

¹⁰⁸ J. Podolák, *Spôsoby obrábania pôdy a sejby obilnín v údolí horného Hrona*, Agrikultúra, 2, 1963, 15—16. Tento systém ako typický pre hornaté časti Gemera uvádza začiatkom r. 1900 P. Fekete v príspevku *Mezőgazdaság és állattenyésztés, Magyarország vármegyei és városai, Gömör vármegye*, Budapest 1900, 205.

¹⁰⁹ J. Podolák, c. p.; tenže, *Pestovanie poľnohospodárskych plodín a chov hospodárskych zvierat na Slovensku*, Agrikultúra, 4, 1965, 36; z historických prác najmä štúdia M. Belényesyovej, *A parlagrendszér XV. századi kiterjedése Magyarországon*, Ethnographia, 75, 1964, 321—349; táže, *La culture temporaire et ses variantes en Hongrie au XVe siècle*, Acta Ethnographica 16, 1967, 34. Zmienky o tomto systéme sú aj v slovenských historických prácach, citovaných v predchádzajúcich poznámkach.

¹¹⁰ Spiesz — Watzka, c. d., 99.

nemu prevrstveniu v obci.¹¹¹ Inde zase sa stretávame s prielohovým systémom už nie ako s výlučným, ale vedľa dvojpoľného alebo trojpoľného hospodárenia, pričom sa na prieloh v pravidelných intervaloch nechávajú polia vo vzdialených častiach chotára. Doba ponechávania prielohov varíruje medzi troma (niekedy i dvoma) až 15 rokmi, prípadne aj medzi väčšími časovými intervalmi. Príčiny nechávania pôdy na prieloh v sledovanom období súvisia s chovom hospodárskych zvierat, pre ktoré sa na prielohoch dopestováva tráva a ktoré na jeseň slúžia ako pasienky. Ich existencia môže mať však aj iné príčiny a ich vzťah k chovu dobytku je potom druhotný.¹¹² Nie je jednotná ani doba, po uplynutí ktorej sa pôda znovu nechávala na prieloh. Aj tu máme veľké časové diferencie, pohybujúce sa od 3—4 rokov až po 8—10-ročné cykly, v ktorých sa pôda používa na pestovanie plodín a po ktorých sa nechá prielohom. Diferencované sú aj postupy striedania plodín medzi týmito časovými úsekmi v jednotlivých oblastiach a obdobiach. Rozvedenie a spresnenie týchto otázok, ako aj sledovanie prechodu prielohového systému ako celoobecného javu k jeho existencii popri iných osevných postupoch patrí k úlohám, ktoré u nás ešte len čakajú agrárnu etnografiu a históriu.

Keď chceme dostať čo najúplnejší obraz o spôsoboch hospodárenia u nás, treba sa ešte zmieniť aspoň o dvoch variantoch využívania pôdy na pestovanie plodín, ktoré sú navzájom v úplnom protiklade. Na jednej strane je to dočasné, niekoľkoročné využívanie políčov, získaných kľčovaním a žiarením,¹¹³ na druhej strane sú to pozemky, ktoré sa obrábajú bez prestávky a ktoré predstavujú v rámci chotára, nezávisle od osevného postupu, najintenzívnejšie obrábanú pôdu.¹¹⁴ Oba tieto spôsoby využívania pôdy existujú v období, ktoré sme na

¹¹¹ V Bartošovej Lehotke do tohto obdobia „jednu časťku obrábali a tri boli na prieloh“. Prieloh bol trojročný. Na obrábanej časti chotára striedali zemiaky s ovsom a žitom. Od r. 1905 začali chodiť na zárobky do Kachelmannovej továrne do Vyhní („Tam, kde mali 4—5 synov, doniesli do domu aj 500 zlatých.“). Zo zárobku si kupovali pôdu od chudobnejších, ktorí nemali záprah, a preto najviac polí nechávali na prieloh. Taktó sa postupne rušia prielohy a začína sa pestovať viac ozimného zbožia. Inde, napr. v Medzibrodí a Krásnej Hôrke na Orave, prielohy zrušili okolo r. 1930, keď „obec“ odhlasovala ponechať časť zemi na stálu pastvu. Údaje o tom, že sa dve tretiny pôdy nechávali na prieloh, máme aj z obce Zlatníky (okr. Topoľčany a pôda, ktorá sa obrábala, „obrábala sa stále“. Príčinou bolo neskorá komasácia (po r. 1945): roľníci mali majetok aj v 25 parcelách.

¹¹² Nedostatok hnojiva, záprahu, pracovných síl ap. S príchodom dokonalejšieho orného náradia sa začínajú nechávať na prieloh dovtedy obrábané vzdialené pozemky, lebo zvýšením úrodnosti prístupných rolí sa ich obrábanie stáva neekonomické. Pre názov prieloh je známe okrem dialektických variantov (*perelih, pereloh, prieložiny*), aj pomenovanie *veloch* (Skalité na Kysuciach).

¹¹³ O tejto problematike je už dosť bohatá literatúra, ktorá rozoberá vzťah dočasných polí a ich pomer k ostatným roliam v chotári, ako aj príčiny ich výskytu a pretrvania. Pozri o tom V. U r b a n o v á, *Motykové hospodárenie na Slovensku v 19. a 20. storočí*, Slovenský národopis, 13, 1965, 3—32 a tam citovaná ďalšia literatúra.

¹¹⁴ Veľmi pozoruhodný údaj o spomínaných kapustníkach má z Nitrianskej župy A. Mednyanský, c. p., 36; do takýchto pozemkov treba zahrnúť aj vinohrady a pozemky

základe etnografického materiálu sledovali, popri niektorom z uvedených osevných systémov. Tam, kde sa vyskytovali, ovplyvnili viac alebo menej vývoj osevných postupov a mohli mať za následok jeho urýchlenie alebo retardáciu. Z tohto hľadiska ich bude potrebné v budúcnosti včleniť do problematiky výskumu osevných postupov, ktorých vývoj a variabilita je, ako sme v krátkosti ukázali, neobyčajne pestrá a závislá od množstva najrôznorodjších faktorov. Výskum osevných postupov z etnografického hľadiska a jeho včlenenie do celkového nášho a neskôr i stredoeurópskeho historického rámca¹¹⁵ je jedna zo závažných tém, ktorých konečné spracovanie prispeje k objasneniu prínosu nášho územia k tejto problematike.

ÜBER DIE PROBLEMATIK DER ERFORSCHUNG DER WIRTSCHAFTSSYSTEMEN IN DER SLOWAKEI

Zusammenfassung

Die vorliegende Studie beruht auf einer Konfrontation historischer Angaben über die Veränderungen in den Wirtschaftssystemen mit ethnographischen Materialien, die die Verfasserin bei Forschungen in den Jahren 1957—1968 in mehr als 160 Gemeinden verschiedener Gegenden der Slowakei sammeln konnte. In zeitlicher Hinsicht handelt es sich hauptsächlich um die Epoche vom Beginn des 19. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts.

Bemühungen um eine Reform der Wirtschaft, die mit der Entstehung kapitalistischer Beziehungen im Rahmen der feudalistischen Gesellschaftsordnung zusammenhingen, äußerten sich in der Slowakei sehr markant besonders in den Bestrebungen um eine Reorganisation der landwirtschaftlichen Produktion, der wichtigsten Komponente unserer damaligen Wirtschaft. Seit der Mitte des 18. besonders aber seit Beginn des 19. Jahrhunderts erschien deshalb eine geradezu unüberschbare Flut von literarischen Arbeiten, amtlichen Verordnungen und Instruktionen, die eine Rationalisierung einzelner Zweige der landwirtschaftlichen Produktion bezweckten. Die konzentriertesten Angriffe wurden gegen die traditionellen Saatwechsell geführt, für die ein regelmäßiges Brachlassen des Ackerbodens in der sog. reinen Brache charakteristisch war.

Das gemeinsame Kennzeichen dieser historischen und literarischen Quellen ist, daß sie nur die Dreifelderwirtschaft erwähnen und sich nur mit diesem System beschäftigen, als ob sie die einzige damals bestehende Saatfolge gewesen wäre. Historische Belege, die außerhalb des Umkreises dieser belehrenden Literatur und der im angedeuteten Sinn orientierten Instruktionen liegen, sowie das ethnographische Material beweisen jedoch klar, daß in diesem

vyčlenené na pestovanie zeleniny, ktoré v určitých oblastiach nadobúdajú z ekonomického hľadiska väčší význam ako plochy vyhradené na pestovanie obilnín a okopanín.

¹¹⁵ V tejto práci som sa nezmienila o všetkých historických údajoch, ktoré sa v starších i novších historických prácach vzťahujú na túto problematiku. Ide totiž zväčša o sporadické údaje z hľadiska miesta výskytu i z hľadiska časového, ktoré neumožňujú podstatnejšie objasniť jednotlivé otázky a sú fakticky len dokladom o existencii toho alebo onoho javu. Nedávajú možnosť vysvetliť príčiny výskytu a potrebné súvislosti, trvanie výskytu javu a jeho zdôvodnenie. Aby sme mohli pristúpiť k nevyhnutnému hľadaniu príčinných súvislostí, potrebujeme mať historické údaje, spracované aspoň v takej forme, ako je citovaná monografia o Tekove (Śpiesz—Watzka), ktorá vyčerpáva aspoň priestorove jednu oblasť v určitom časovom období z hľadiska jednej témy a umožňuje v jeho rámci robiť určité závery.

Zeitraum die Dreifelderwirtschaft in der Slowakei keinesfalls das einzige Saatfolgesystem war, wenn sie auch bei weitem das Übergewicht hatte. Diese Feststellung trifft auch noch auf die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts zu.

Das zweite gemeinsame Merkmal dieser Quellen besteht darin, daß sie in ihrem Streben nach der Einführung intensiverer Saatfolgen bis auf wenige Ausnahmen kaum Rücksicht auf die tatsächlichen wirtschaftlichen, sozialen und klimatischen Verhältnisse nahmen, die auf einem so kleinen Gebiet, wie es die Slowakei darstellt, geradezu überraschende Unterschiede aufweisen. So geschah es, daß die konkrete Entwicklung, belegt vor allem durch ethnographisches Material, oftmals eine ganz andere Richtung einschlug und viel langsamer vorwärts schritt, als man es in Anbetracht der historischen Angaben, die intensive, länger als 100 Jahre dauernde, gesamtstaatlich organisierte Bemühungen repräsentieren, hätte erwarten können. Ausgehend von diesen Anstrengungen begegnen wir in unserer historischen Literatur Behauptungen, daß die Dreifelderwirtschaft schon am Ende des 18. oder in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts aufgehört habe. Dies ist gewöhnlich schon die höchste Zeitgrenze, die für das Verschwinden dieses Systems angesetzt wird. Die in Verordnungen und in der Literatur fixierten Wünsche und Bestrebungen werden also mit dem tatsächlichen Zustand verwechselt, der sich sehr oft geradezu diametral von den offiziellen Wunschvorstellungen unterschied.

Ein schwer zu überwindendes Hindernis beim Vordringen progressiver Saatfolgen in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts war der Umstand, daß der Grundherr, sobald die leibeigenen Bauern die Brachäcker bebauten, auch von diesem Boden den Zehnten forderte. Erst im Jahre 1836 wurde die Pflicht auch vom Ertrag der Brachfelder Abgaben zu entrichten, formell aufgehoben. Wie verschiedene Angaben bezeugen, wurde dieses Gesetz sogar erst nach 1853 in die Praxis eingeführt, als das Urbarialpatent Gültigkeit erlangte. Es ist deshalb nicht weiter verwunderlich, daß außer vereinzelt Berichten über den Anbau von Getreide in der Brache auf manchen Gutsherrschaften, denen wir vom Beginn des 18. Jahrhunderts an begegnen, die Städte als erste um eine systematische Veränderung der Saatfolge bemüht waren. Ihre Einwohner hatten im Bezug zum Bodenbesitz eine andere juristische Stellung inne, als die leibeigenen Bauern. Schon im Jahre 1801 wurden in den Zipser Städten Matejovce und Kežmarok alle gemeinschaftlichen Brachen und Hutweiden aufgelassen. Einige Jahre später folgten andere Städte in der Zips und begannen auf den Brachfeldern Klee und andere Futterpflanzen, Flachs, Hanf und Kartoffeln anzubauen. Im Jahre 1803 säte man auch in der Stadt Prešov (Ostslowakei) schon Klee auf den Brachfeldern und nur wenige Jahre jünger sind Berichte, nach denen man auch in der mittelslowakischen Ortschaft Lubietová auf dem Brachland Kartoffeln zu setzen begann. Bei diesen Einbrüchen in die herrschende Saatfolge handelte es sich jedoch keinesfalls um eine Liquidierung der Dreifelderwirtschaft als System, sondern nur um ein Aufhören ihrer extensiven Form. Diese beiden Dinge werden in der historischen Literatur oft miteinander verwechselt, wobei man die Liquidierung der Brache häufig auch für ein Aufhören der Dreifelderwirtschaft überhaupt hält.

Die Tatsache, daß die Entwicklung nicht im gewünschten Tempo fortschritt, spiegelte sich auch in offiziellen Quellen wider, z. B. im Gesetz aus dem Jahre 1894, in dem die Dreifelderwirtschaft in gewissen, genau festgelegten Situationen (Zerstückelung des Bodenbesitzes, Mangel an gemeinschaftlichen Weidegründen usw.) akzeptiert wird. Ähnlich ist es beim Gesetz aus dem Jahre 1940, durch das die Dreifelderwirtschaft, die damals noch in mehr als 600 slowakischen Gemeinden bestand, verboten wurde. In beiden Fällen haben wir es mit einer extensiven Dreifelderwirtschaft mit reiner Brache zu tun. Warum die Entwicklung und der Fortschritt zu progressiveren Wirtschaftsformen in der Slowakei so langsam und widerspruchsvoll verlief, das ist aus dem ethnographischen Material ersichtlich. Ohne genaue Kenntnis dieser Materialien würden viele Fragen nur ungenügend geklärt werden können.

Im Verlaufe des 19. Jahrhunderts wurden von den offiziellen Stellen, die eine Ver-

besserung der Saatfolge im Auge hatten, bei der Liquidierung der reinen Brache nur zweierlei unternommen: man hob die Verpflichtung auf, auch vom Ernteertrag der Brachfelder Abgaben zu entrichten und leitete Kommassationen ein. Die übrigen Hindernisse auf dem Weg zu progressiveren Saatfolgesystemen mußten die Bauern selber überwinden; sie wurden so mit ihnen fertig, wie es ihnen die bestehende Lage erlaubte. Die extensive Dreifelderwirtschaft in ihrer kollektiven Form hörte zuerst in den fruchtbaren Gebieten der westlichen und südwestlichen Slowakei auf, in den Bezirken Bratislava, Trnava, Topoľčany, Nitra, Zlaté Moravce und Vrábľe. Am intensivsten verlief dieser Prozeß in den letzten zwei Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts; um das Jahr 1920 war er praktisch schon vollendet. Auch in diesen Gegenden ging man zuerst auf intensivere Formen der immer noch kollektiven Dreifelderwirtschaft über und schob die reine Brache aus dem anfangs dreijährigen Zyklus auf sechs, neun oder zwölf Jahre hinaus, je nachdem ob die Bauern genug Futter und Dünger hatten, wie groß ihr Viehstand war usw. Da die Einteilung der Gemarkung in drei Teile beibehalten wurde, ist es selbstverständlich, daß auch die Pflicht weiter bestand, zur gleichen Zeit mit dem Anbau und mit der Ernte des Getreides zu beginnen, denn die gemeinsamen Stoppelfelder und die zeitweilige Brache wurden auch weiterhin als Weideland genutzt. In den dreißiger und vierziger Jahren wurde die intensive Dreifelderwirtschaft in den angeführten Gebieten durch eine wechselnde Saatfolge ersetzt. In manchen Ortschaften jedoch dauerte diese Form der kollektiven Saatfolge bis zur Gründung der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften nach dem zweiten Weltkrieg fort.

Das Auflösen des traditionellen Saatfolgesystems war in den gebirgigen Gegenden der Slowakei schwieriger, weil sich geographische und klimatische Hindernisse dem Vordringen neuer Anbaumethoden in den Weg stellten. Dies äußerte sich besonders markant in Gebieten mit einer gut entwickelten Viehzucht und ausreichenden Wiesen und Weiden. Dort, wo Mangel an Weideland herrschte, treffen wir anstelle der Dreifelder- eine Zweifelderwirtschaft an, von der noch die Rede sein wird. Veränderungen im traditionellen Dreifeldersystem taten sich in diesen Gegenden hauptsächlich in einer Zweiteilung des Gemeindekatasters kund: die Äcker in der Nähe des Dorfes wurden anders bebaut, als die weiter entfernten Felder. Wo es aus klimatischen Gründen nicht möglich war Futterklee anzubauen, setzte man in die nahen Äcker jedes dritte Jahr Kartoffeln, die weiter entfernten Äcker lagen brach und zwar ebenfalls in einem dreijährigen Zyklus. In Gebieten mit günstigeren Bedingungen für den Kleeanbau sät man diese Futterpflanze in die tiefer gelegenen Brachäcker; in den höher liegenden Teilen der Gemarkung bleiben die Brachfelder leer und werden als Weideland genutzt, wie es seit jeher üblich war. Dies ist der erste Eingriff in die traditionelle Dreifelderwirtschaft und in vielen Gegenden der Slowakei bleibt die geschilderte Situation bis zur Mitte unseres Jahrhunderts unverändert. In manchen Orten verschiebt sich nach dem zweiten Weltkrieg der Anbau von Klee und Kartoffeln von den tiefer gelegenen Brachäckern auch auf die höher liegenden und von der früheren Kombination der extensiven mit der intensiven Form der Dreifelderwirtschaft bleibt nur die letztere erhalten. In beiden Fällen mußten jedoch alle Bauern in der Gemeinde die eingeführte Saatfolge respektieren und die Brachfelder durfe auch der nicht bebauen, der kein Vieh hielt und daher auch kein Weideland brauchte. Diese Pflicht hatte bis in die fünfziger Jahre unseres Jahrhunderts Gültigkeit, als der private Bodenbesitz der Bauern kollektives Eigentum der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaft wurde. Es wäre interessant in diesem Zusammenhang die Frage des individuellen Bodenbesitzes zu verfolgen, denn unter den angeführten Beschränkungen war das Eigentumsrecht in gewissem Sinne unvollkommen. Der Bauer konnte seinen Boden verkaufen, er konnte ihn vererben, doch als individueller Landwirt konnte er ihn nicht nach seinem eigenen Gutdünken bebauen, selbst dann nicht, wenn ihm das eingeführte System der Saatfolge nicht zusagte. So geschah es, daß in manchen Gebieten die Bauern zur kollektiven, genossenschaftlichen Form des Bodenbesitzes übergingen, ohne daß sie jemals über die Saatfolge auf ihren Äckern ganz nach eigenem Ermessen hätten verfügen können.

Eine der grundlegenden Voraussetzungen für den langen Fortbestand der reinen Brache

war überall, auch in den gebirgigen Gegenden der Slowakei, ein relativ ausreichender Bodenbesitz. Wo Mangel an landwirtschaftlichem Boden herrschte, schritt die Entwicklung auch in unfruchtbareren Gegenden rascher fort, ja oft führte gerade dieses Moment radikale Änderungen herbei. In diesem Sinne wirkte auch der Zerfall der Großfamilie, aus der sich kleine Wirtschaften entwickelten, die es sich nicht leisten konnten einen Teil ihres Bodenbesitzes regelmäßig brach liegen zu lassen. Dieser Grundsatz gilt auch für die Zweifelderwirtschaft, die im untersuchten Zeitraum in den nördlichen Gegenden (Orava-Gebiet), im Osten (Šariš-Gebiet) und in den südlichen Gebieten der Mittelslowakei (in den ehemaligen Komitaten Hont und Tekov) verbreitet war. Dieses System der Saatfolge ist dadurch bedingt, daß man wegen des rauhen Klimas nur Sommergetreide anbauen konnte, wie z. B. in der Orava, daß es nicht genug Wiesen und Weideland gab und in manchen Gegenden auch durch die dünne Besiedlung der genannten Landstriche. Durch ethnographisches Material läßt sich das Zweifeldersystem besonders in den Komitaten Hont und Tekov belegen; hier lassen sich auch seine Entwicklungsphasen verfolgen. Seltener kam es vor, daß man von der extensiven Zweifelderwirtschaft zur Drei- oder Vierfelderwirtschaft überging. Es war üblicher, die Einteilung der Gemarkung in zwei Hälften zu belassen und in der Brache Futterpflanzen oder Kartoffeln anzubauen. Es handelt sich also um eine intensive Zweifelderwirtschaft, die stellenweise bis zur Mitte unseres Jahrhunderts fort dauerte und bei der so wie beim intensiven Dreifeldersystem bestimmte Verpflichtungen für das ganze Dorfkollektiv bindend waren.

Aus dem Rahmen dieser kollektiven Saatfolgen scheiden die Wirtschaften in den Streusiedlungen aus. Auch bei ihnen treffen wir jedoch alle beschriebenen Formen der Saatfolge an, mit dem Unterschied jedoch, daß der Übergang von den extensiven zu den intensiven Methoden nur von dem Besitzer des Anwesens, von seinen Möglichkeiten und Fähigkeiten abhängig war. Im großen und ganzen kann man jedoch nicht behaupten, daß die Entwicklung in diesen abgesondert liegenden Bauernhöfen wesentlich anders verlaufen wäre, als in der geschlossenen Dorfgemarkung und in der Nähe des Dorfes.

Die intensive Dreifelderwirtschaft, so die kollektive wie die individuelle, war also noch in rationell geleiteten großen Wirtschaften in den fruchtbaren Gebieten der Slowakei wirtschaft. Abwechselnde Fruchtfolgen werden hauptsächlich auf dem Großgrundbesitz und in rationell geleiteten großen Wirtschaften in den fruchtbaren Gebieten der Slowakei angewandt.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ

Журнал Словацкой Академии Наук
Год издания XVIII, 1970, № 1
Издается четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы Д-р Боžена Филова и Павол Стано
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE

Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang XVIII, 1970, Nr. 1. Erscheint viermal im Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Pavol Stano
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY

Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume XVIII, 1970, No. 1.
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Pavol Stano
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE

revue de l'Académie slovaque des sciences
Anné XVIII, 1970, No. 1. Paraît quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: Dr. Božena Filová et Pavol Stano
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník XVIII, 1970, číslo 1. — Vychádza štyri razy do roka
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka Dr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: prof. Dr. Rudolf Bednárik, Dr. Soňa Burlasová, Dr. Emília Horváthová,
Dr. Soňa Kovačevičová, Dr. Jaroslav Kramařík, Dr. Michal Markuš, doc. Dr. Ján Michálek,
Dr. Ján Mjartan, Dr. Štefan Mruškovič, Dr. Viera Nosáľová, prof. Dr. Ján Podolák

Technická redaktorka Jarmila Macherová

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Jednotlivé číslo Kčs 20,—, celoročné predplatné Kčs 80,—
Výmer P10 2385/49-III/2

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© by Vydavateľstva Slovenskej akadémie vied 1970